

Generolo Jono Žemaičio vaidmuo partizaniniame kare

Lietuvos kariuomenės kapitonas Jonas Žemaitis į partizanų gretas atėjo 1945 m. birželio pradžioje.

Tokio vėlyvo įsitraukimo į ginkluotąjį pasipriešinimą priežastis buvo paprasta: tuo metu J. Žemaitis priklausė kitai pagrindžio organizacijai, iš kurios laukė nurodymų.

1943 m. rudenį Raseiniuose prisiglaudęs generolas Stasys Zaskevičius kvietė Raseinių apskrities viršininko pavaduotoją kpt. Praną Gužaitį, Šiluvos kooperatyve dirbantį kpt. Joną Žemaitį, lttn. Vytautą Digrį, j. lttn. Bronių Urbutį ir kitus Lietuvos karininkus stoti į pagrindinę Laisvės šaulių organizaciją¹. J. Žemaičiui buvo pavesta Laisvės šaulių batalioną organizuoti Šiluvos valsčiuje. Tačiau po Laisvės šaulių organizacijos kritikos Lietuvių fronto (LF) laikraštyje „Į laisvę“ P. Gužaitis pradėjo kurti savarankišką organizaciją – Vytauto Didžiojo sąjungą². J. Žemaičio iniciatyva į Vytauto Didžiojo sąjungos šaulių kuopą įstojo beveik visas Šiluvos aktyvas: seniūnas Petras Mockus, valsčiaus buhalteris Leonas Žukauskas, gaisrininkų komandos viršininkas Pranas Taučas ir kiti – iš viso apie 15–20 asmenų.

Nespėjus išplėtoti pagrindžio veiklos, 1944 m. vasario 16 d. generolas Povilas Plechavičius paskelbė tautai, kad organizuojama Vietinė rinktinė. Raseinių apskrities viršininkas sukvietė apskrityje gyvenančius Lietuvos kariuomenės karininkus pasitarti dėl Vietinės rinktinės organizavimo. J. Žemaičiui buvo pavesta organizuoti Šilu-

vos ir Tytuvėnų valsčių vyrus. Iš šių valsčių savanoriais užsirašė apie 150 vyrų³. Į Vietinės rinktinės Marijampolės karo mokyklą dėstyti taktikos dalykų išvyko ir P. Gužaitis. Raseinių apskrities vyrai, sudarę savo kuopą, išžygiavo į Seredžiuje dislokuotą 310-ąją batalioną, kurio vadu 1944 m. kovo 15 d. buvo paskirtas J. Žemaitis.

Balandžio 28 d. vokiečiams privertus gen. P. Plechavičių skelbti vyrų mobilizaciją, kuriai priešinosi visos pagrindžio organizacijos, ir laukiant nenumatytų įvykių, gegužės 1 d. J. Žemaitis vadovauti batalionui pavedė kpt. Romui Gintautui, o pats išvyko trumpų atostogų pas savo šeimą į Šiluvą.

Gegužės 9 d. vokiečiai įsakė visiems Vietinės rinktinės batalionams pereiti jų dispozicijon – tapti pagalbiniais SS uniformą dėvinčiais policijos batalionais. Gen. P. Plechavičiui nepaklusus, gegužės 15 d. gestapininkai suėmė visą rinktinės štabą, o batalionus nuginklavo (vis dėlto iš 14 batalionų pavyko nuginkluoti tik 4).

Kaip tik gegužės 15 d. po atostogų į Kauną grįžo J. Žemaitis. Iš lttn. Savėno sužinojęs apie karininkų areštus ir Vietinės rinktinės sunaikinimą, nepasiekęs Seredžiaus, persirengęs civiliais rūbais grįžo į Šiluvą. Čia tuoju susisiekė su P. Gužaičiu, kuriam taip pat pavyko pasitraukti iš Marijampolės. Visi sutarė slapstytis ir laukti, kaip klostysis situacija fronte. P. Gužaitis, pasirinkęs Vilko slapyvardį, slaptam ryšiui palaikyti išdalijo korteles su Vytauto Didžiojo sąjungos antspaudu.

Liepos mėn. P. Gužaitis iš kpt. Igno Viliaus-Velavičiaus gavo pasiūlymą Abvero žvalgybos mokyklose keletą vyrų apmokyti partizaninio karo taktikos. Jis pavedė J. Žemaičiui parinkti Šiluvos valsčiuje porą kandidatų. Vykti į desantininkų mokyklą J. Žemaitis pasiūlė Povilui Lušui ir Leonui Žukauskui, tačiau frontui artėjant prie Šiluvos jiedu vykti atsisakė.

J. Žemaitis nutarė frontą praleisti tėviškėje, o P. Gužaitis kartu su frontu traukėsi į Žemaitiją.

Jau rugsėjo pradžioje NKVD fronto užnugario dalinių kapitonas pradėjo ieškoti J. Žemaičio, todėl jis pasitraukė pas giminaitę į Dotnuvos valsčių, vėliau vėl grįžo į tėviškę – Šiluvos valsčiaus Kiaulininkų kaimą. Gruodžio mėn. pas jį atvyko P. Gužaitis ir perdavė anapus fronto linijos vyraujančią nuomonę, kad vokiečiai su Vakarų pagalba per artimiausias savaites iš Lietuvos išstums Raudonąją armiją. Todėl atrodė išmintinga slapstytis ir laukti to momento. Keletą kartų pas P. Gužaitį buvo nuvykusi J. Žemaičio žmona, tačiau jis jokių nurodymų nedavė.

1945 m. sausio pabaigoje pas J. Žemaitį atėjo Lietuvos laisvės armijos (LLA) narys partizanas Petras Bartkus, jis pasiūlė stoti į LLA ir imtis vadovauti partizanų junginiams. P. Bartkus kritikavo P. Gužaičio Vytauto Didžiojo sąjungą ir buvo kategoriškai nusistatęs prieš bet kokias derybas ar bendradarbiavimą su Abveru (siekiant iš vokiečių gauti ginklų ar pasimokyti partizaninio karo pagrindų). Ideologinius nesutarimus tarp P. Gužaičio šalininkų ir LLA atstovaujančių P. Bartkaus bei Algimanto Zaskevičiaus ne kartą mėgino užglaistyti Kelmės kun. Antanas Čimielius⁴.

Išklauses P. Bartkaus pasiūlymą išeiti į mišką, J. Žemaitis atsakė, kad vieną mėnesį lauks nurodymų iš kpt. P. Gužaičio ar gen. S. Zaskevičiaus.

Kitą kartą P. Bartkus kartu su Kelmėje apsistojusiu buvusiu LLA Vilniaus apygardos štabo nariu A. Zaskevičiumi atėjo į J. Žemaičio tėviškę 1945 m. balandžio 23 d. J. Žemaitis prisiekė ir įstojo į LLA. Porą savaitių slapstėsi namuose kartu su A. Zaskevičiumi. Šis supažindino J. Žemaitį su LLA organizacine struktūra. Ką tik buvo sunaikintas LLA Šiaulių apygardos (Saturno) štabas: balandžio 4 d. suimtas jam vadovavęs Adolfas Eidimtas. Kelmės, Raseinių, Šiaulių apskrityse veikė atskiri partizanų būriai, kurie pagal numatytą LLA struktūrinę schemą turėjo priklausyti Vėgėlės, Ungurio rinktinėms. Rinktinės dar tik formavosi. Gegužės 20 d. A. Zaskevičius užėmė Vėgėlės rinktinės agitacijos ir propagandos skyriaus viršininko postą⁵. Birželio 2 d. į Juozo Čeponio-Budrio vadovaujamą Raseinių apskrityje veikiančią Žebenkšties rinktinę atėjo J. Žemaitis. Jis pasirinko Dariaus slapyvardį ir buvo paskirtas rinktinės štabo viršininku. Pirmomis partizanavimo dienomis teko kurti pagrindinius partizanų veiklą reglamentuojančius dokumentus ir drausmės statutus.

Rinktinę tuo metu sudarė pora kuopų; vienai vadovavo Jonas Venclauskas-Ralis, kitai – studentas iš Aukštaitijos Vareikis-Gaučas.

Pretenduojantis į aukštesnes pareigas A. Zaskevičius 1945 m. birželio 30 d. paskelbė atkurias sunaikintą Saturno apygardos štabą ir perimęs vadovavimą apygardai, kurią pavadino Vyčio vardu⁶.

1945 m. vasarą Žebenkšties rinktinė įvykdė sėkmingą operaciją: liepos 9 d. iš Biliūnų ligoninės išvadavo suimtą sužeistą lakūną lt. Juozą Kasperavičių ir čekistų peršautą jaunuolį Stasį Šimulyną. Tačiau liepos 19 d. partizanai Virtukų miško kautynėse patyrė skaudų pralaimėjimą: žuvo 15 kovotojų.

Po Virtukų kautynių Vėgėlės rinktinė buvo panaikinta. A. Zaskevičiaus įkurta Vyčio apygarda irgi praktiškai neegzistavo. Todėl 1945 m. spalio pradžioje Žebenkštis ir Lydžio rinktinių vadovybės paskelbė, kad kuriama nauja – Žaibo apygarda. Šios apygardos vadu buvo išrinktas J. Žemaitis, štabo nariais – J. Čeponis, P. Bartkus, A. Zaskevičius⁷. Štabas numatė sutelkti atskirus partizanų būrius, sukurti gerą ryšių sistemą ir Organizacinį sektorių (OS), informuoti visuomenę apie tarptautinę padėtį bei partizanų tikslus⁸. Žiemai pasiskirstė taip: A. Zaskevičius Raseinių valsčiaus Dumšiškių kaimo ūkininko Juozo Judicko tvarte įrengtame bunkeryje klausydavo radijo ir spalio mėn. išleido informacinį biuletenį „Karinė ir politinė apžvalga“; P. Bartkus apsisitojo Viduklės valsčiaus Anžilių kaime, ten nuo lapkričio mėn. pradėjo leisti laikraštį „Laisvės varpas“. J. Čeponis ir J. Žemaitis pastovios dislokacijos vietos neturėjo, lankė partizanų dalinius. Žiemą J. Žemaitis praleido Sandraviškių miško partizanų stovykloje.

Žiemą Žaibo apygardos kūrimo darbas praktiškai sustojo. Iškilus nesutarimams su A. Zaskevičiumi ir nenorėdama paklusti apygardos štabui, Lydžio rinktinės vadovybė 1946 m. balandžio mėn. pradėjo kurti naują apygardą.

1946 m. vasario 10 d. Lietuvoje okupacinė valdžia organizavo pirmuosius rinkimus į Sovietų Sąjungos aukščiausiąją tarybą. Visi partizanų daliniai aktyviai agitavo boikotuoti rinkimus. Rinkimų dieną Žebenkštis rinktinės partizanai nutraukė telefono kabelį į Viduklę ir pasirinktinai apšaudė rinkimų būstines. J. Žemaičio vadovaujamas būrys apšaudė Viduklės valsčiaus Rimkiškių rinkimų būstinę, keli ją saugantys NKVD kareiviai buvo sužeisti, vienas žuvo.

Kovo mėn. J. Žemaitis ir P. Bartkus vėl ėmėsi kurti apygardą ir ieškojo ryšių su

Šiaulių ir Kėdainių apskrityse veikiančiomis Vytauto Didžiojo ir Povilo Lukšio rinktinėmis. Gegužės mėn. Žaiginio miške J. Žemaitis susitiko su P. Lukšio rinktinės vadu Jonu Jasinevičiumi-Margiu, tačiau šis susitikimas praktinės naudos nedavė, nes netrukus dėl čekistų provokacijų rinktinė buvo dezorganizuota, legalizavęsi rajonų vadai – užverbuoti, o rinktinės vadas – sumintas.

P. Bartkus iškeliavo į Raseinių valsčių pas J. Čeponį, ten turėjo atnaujinti ryšius su tauragiškiais ir tartis su Lydžio rinktinės vadu J. Kasperavičiumi dėl apygardos kūrimo.

Grįžęs į Pyragių miške stovyklaujančią P. Morkūno kuopą, J. Žemaitis liepos 6 d. pateko į kautynes. Po kelias valandas trukusio susišaudymo partizanams teko trauktis ir tik dėl išmintingo ir šaltakraujiško J. Žemaičio vadovavimo žuvo vos vienas partizanas. Du MVD 4-osios šaulių divizijos pulkai (1700 kareivių) savaitę šukavo aplinkinius miškus ir gyvenvietes, tačiau partizanams pavyko išvengti smūgio. J. Žemaičio vadovaujamas 15 partizanų būrys pasiekė Tyrulių pelkes. Čia susitiko su Vytauto Didžiojo rinktinės vadu Jonu Belaglovu-Algiu, nustatė rinktinių veiklos ribas ir aptarė ryšį, tačiau pareigūnų, tinkamų darbui apygardos štabe, ši rinktinė neturėjo.

Tuo tarpu J. Čeponis dėl nesutarimų su A. Zaskevičiumi 1946 m. rugsėjo 6 d. atsisakė vadovauti rinktinei⁹ ir išvyko kurti naujos rinktinės Girkalnio, Šimkaičių, Ariogalos, Seredžiaus, Veliuonos, Čekiškės, Vilkijos, Babtų valsčiuose. Netrukus ten sukūrė stiprią Žalčio rinktinę. Žebenkštis rinktinės vado pareigas laikinai ėjo A. Zaskevičius, jis po Pyragių mūšio rinktinės pavadinimą pakeitė į Šerno¹⁰. Prasidėjus dideliems MVD kariuomenės siautimams ir ryšininkų areštams, J. Žemaitis daugiausia laikėsi Vytauto Didžiojo rinktinės veiklos rajone. 1946 m. rugpjū-

čio 20 d. laikinai einantis Šerno rinktinės vado pareigas A. Zaskevičius pasitraukė iš posto ir išvyko į Vilnių, į J. Markulio kuriamą Vyriausiąją ginkluotųjų pajėgų štabą (VGPS). Vadovauti rinktinei jis pavedė J. Žemaičiui¹¹.

Taip J. Žemaitis tapo Šerno rinktinės vadu. Dariaus slapyvardį pakeitė į rašytinį Adomo bei žodinį Mockaus slapyvardžius ir energingai ėmėsi formuoti rinktinės štabą. Jame buvo šie skyriai: organizacinis (viršininkas Povilas Mačiulis), informacijos (viršininkas Alfonsas Pakarklis) bei ūkio (viršininkas Teofilis Pakarklis). Tuo metu P. Bartkus dalyvavo pasitarimuose su Lydžio ir Žalčio rinktinėmis dėl Jungtinės Kęstučio apygardos kūrimo¹². Jis turėjo ne tik Šerno, bet ir Vytauto Didžiojo rinktinės atstovo įgaliojimus. Nusivežė ir J. Žemaičio sukurta apygardos veiklos projektą, tačiau pagrindu buvo priimtas Lydžio rinktinės projektas, kuris buvo išsiuntinėtas rinktinių ir atskirų padalinių vadams „susi pažinimui, savo nuomonių pareiškimui, pasiūlymams ir pataisoms“¹³.

1946 m. rugsėjo 21 d. Šerno rinktinė oficialiai įstojo į Jungtinę Kęstučio apygardą. Gruodžio mėn. prisijungė ir Vytauto Didžiojo rinktinė. Prasidėjo intensyvus J. Žemaičio ir J. Kasperavičiaus bendradarbiavimas, vadai stengėsi įvesti karišką tvarką partizanų būriuose, užmegzti ryšius rinktinės viduje bei su kitais padaliniais, sukurti konspiracijos sistemą. Kuriant programinius dokumentus ir organizacinę struktūrą buvo remiamasi LLA programinėmis nuostatomis. Kai kurie partizanų padaliniai stengėsi jas įgyvendinti neatsižvelgdami į gyvenimo realybę. Pavyzdžiui, Vytauto Didžiojo rinktinė norėjo stoti į Jungtinę Kęstučio apygardą, tačiau tam priešinosi Žemaičių apygardos vadovybė, kuri šią, taip pat Joniškio apskrityje veikiančią Genio rinktinę laikė savo padaliniais, nes taip – į

keturias apygardas – buvo numatyta skirstyti Lietuvos teritoriją LLA vado įsakyme¹⁴. Nepaisydamas LLA nurodymo partizanų dalinius vadinti žvėrių vardais, J. Žemaitis 1946 m. lapkričio 23-iają, Lietuvos kariuomenės dieną, Šerno rinktinės pavadinimą pakeitė į Savanorio. Ir vėliau ne kartą nurodė junginių pavadinimais bei slapyvardžiais pasirinkti lietuviškus tautinius vardus.

J. Žemaitis daug dėmesio skyrė Organizacinio sektoriaus tinklo sukūrimui. Savanorio rinktinėje vienam partizanui vidutiniškai teko šeši OS nariai, tuo tarpu stipriose Lydžio, Naro (buvusi Žalčio) rinktinėse OS narių buvo tik du kartus daugiau, o Vytauto Didžiojo ar Povilo Lukšio rinktinėse – net du kartus mažiau nei partizanų. Šis santykis apygardoje vidutiniškai buvo 3:1. Toks didelis legaliai gyvenančių partizanų talkininkų skaičius rodė, kad J. Žemaitis puikiai suprato, jog be gyventojų paramos partizaninis pasipriešinimas yra neįmanomas. Jis mokėjo gražiai bendrauti su paprastais kaimo žmonėmis (savo pavaldinius mokė nežiūrėti į kiekvieną žmogų kaip į priešą), kurie po trumpo pokalbio duodavo iškilmingą OS nario priesaiką.

Tuo metu vyko sunkus apygardos konsolidavimo darbas, nes „ne visi vadovaujantys asmenys sveikai žiūrėjo į būtinybę jungtis. Vieni prisistatinėjo kaip pogrindžio organizacijų, sukurtų vokiečių okupacijos metais ir pabėgusių į Vokietiją, atstovai, kaip jų programų ir tradicijų pasekėjai, kiti bijojo, kad plečiantis ir vystantis organizacinėms struktūroms neteks savo įtakos, todėl stojo prieš veržlų junginių susijungimą. Tokioje atmosferoje tariantis apie susijungimo būtinybę ir svarstant konkrečius planus, ne kartą po keletos pasiūlymų vienijimosi darbas nei per žingsnį nejudėdavo į priekį. Kai kurie stipresni vienetai, turintys geresnes veiklos sąlygas, kai iškildavo susijungi-

mo klausimas, stengdavosi jo išvengti, kritikuodavo silpnesnius vienetus arba imdavosi spaudimo ir diktato“, – rašė apygardos vadas J. Kasperavičius¹⁵.

J. Žemaitis visokeriopai palaikė J. Kasperavičiaus pastangas ir neturėjo jokių asmeninių ambicijų dėl to, kad apygardos centras pasislinko į Pietų Žemaitiją (vietoj Žaibo ir Vyčio pavadinimais mėgintos atkurti LLA Šiaulių apygardos). Kadangi pats buvo užmezgęs ryšius su Vytauto Didžiojo ir Povilo Lukšio (buvusi Kovo), o per jas – ir su Genio bei Žaliosios rinktinėmis, pasistengė, kad ir šie junginiai įstotų į Jungtinę Kęstučio apygardą. Įvertindamas J. Žemaičio veiklą 1947 m. vasario 16 d. Kęstučio apygardos vadas jį apdovanojo pasižymėjimo ženklu¹⁶.

Tuo metu kaip tik užsimezgė ryšiai su anapus Nemuno veikiančia Tauro apygarda bei J. Markulio kuriama organizacija – Bendru demokratiniu pasipriešinimo sąjūdžiu (BDPS). 1946 m. lapkričio 1 d. į Kęstučio apygardą jau kaip BDPS įgaliotinis atvyko A. Zaskevičius ir pasiūlė stoti į BDPS, taip pat aptarti partizanų demobilizavimosi galimybes. Demobilizacijos, kurios taip troško J. Markulis, idėja buvo iš karto atmesta. Vieningo politinio ir karinio pasipriešinimo centro kūrimui buvo visiškai pritarta, tačiau, kęstutėnų nuomone, vyriausioji vadovybė turėjo būti demokratiniu būdu išrinkta, t.y. „sukurta iš apačios, kad atstovautų visai tautai, visiems kovos už laisvę dalyviams“¹⁷. Sužinojęs apie rengiamą partizanų vadų suvažiavimą ir tikėdamasis diskusijos šiais klausimais, J. Kasperavičius parengė išsamų pranešimą, kurį išsiuntinėjo rinktinių vadams, prašydamas pareikšti pastabas ir pasiūlymus. Išaiškinus MGB provokaciją ir sušaukus suvažiavimą kitu metu, Jungtinės Kęstučio apygardos vadovybė jame dalyvauti nebespėjo, tačiau gavo suvažiavimo protokolą ir išitraukė į

aptartų klausimų svarstymą. Atsakydamas į J. Kasperavičiaus mintis, J. Žemaitis rašė: „Aš visapusiškai remiu ir palaikau laiške ir pranešime išdėstytas mintis“¹⁸. Tačiau turėjo ir pastabų: siūlė supaprastinti BDPS pavadinimą, nesivadovauti buvusią partinę priklausomybę (nes praktiškai Lietuvoje jokios partijos nebeegzistavo), žmones vertinti tik pagal sugebėjimą dirbti ir atsidavimą laisvės reikalui, nesuteikti politinei vadovybei prioritetinio vaidmens. Kuriamam BDPS, J. Žemaičio nuomone, galėjo būti pavestos tokios funkcijos: politinis vadovavimas, ryšiai su užsieniu bei parengiamasis darbas organizuojant Laikinąją vyriausybę. Pritarė J. Kasperavičiui, kad nėra reikalo sudarinėti atskirą politinę ir karinę pasipriešinimo vadovybę, pasiūlė tokį vieningos laisvės kovotojų organizacijos pavadinimą: Lietuvos prisikėlimo sąjūdis. J. Žemaičio nuomone, atkūrus nepriklausomybę, šios organizacijos funkcijos nesibaigtų, nes tektų siekti demokratinių laisvių įgyvendinimo, auklėti gyventojus, kad jie atsikratytų okupantų primestų įpročių ir svetimųjų įtakos ir t.t.

Būdamas demokratiškų pažiūrų, J. Žemaitis kritikavo partizanų vadų suvažiavimą ir dėl to, kad jo sprendimai buvo priimti dalyvaujant tik dviejų apygardų atstovams.

Kadangi demaskavus J. Markulį buvo svarstomas ryšių su užsieniu atkūrimo ir partizanų įgaliotinių pasiuntimo į užsienį klausimas, J. Kasperavičius tokiu įgaliotiniu pasiūlė gerai mokantį vokiečių ir prancūzų kalbas, užsienyje mokslus baigusį J. Žemaitį. J. Žemaitis sutiko su pasiūlymu: „Išvažiuoti į užsienį galiu bet kuriuo metu“¹⁹.

1947 m. balandžio 12–15 d. šiuo klausimu buvo paskirtas Tauro ir Kęstučio apygardų vadų pasitarimas. Į jį turėjo vykti J. Kasperavičius, J. Žemaitis, P. Bartkus ir

J. Čeponis. Pakeliui buvo sužeistas P. Bartkus, taip pat sužinota, kad sunaikintas visas Kęstučio apygardos štabas: J. Kasperavičius žuvo, o P. Paulaitis – suimtas. Į užsienį 1947 m. birželio mėn. iškeliavo Juozas Lukša ir Jurgis Krikščiūnas.

1947 m. gegužės 20–25 d. P. Bartkaus iniciatyva buvo sukviestas apygardos ir rinktinių vadų pasitarimas, kuriame Kęstučio apygardos vadu vietoj žuvusio J. Kasperavičiaus buvo išrinktas J. Žemaitis.

Prieš pradėdamas eiti naujas pareigas, J. Žemaitis paskyrė naują rinktinės vadą – Edmundą Kurtinaitį. Karininkų nebeturėjo, štabus teko formuoti iš mokytojų, kuriuos reikėjo apmokyti ne tik vadovauti partizanų daliniams, bet ir naudotis ginklu. Dar 1945 m. vasarą J. Žemaitis buvo parėngęs 10 valandų partizanų karinio mokymo kursą, kurį privalėjo išeiti ne tik partizanai, bet ir OS nariai. Pasikeitus vadovybei, dėl konspiracijos teko pakeisti ne tik šifrus, slapyvardžius, bet ir rinktinės pavadinimą: nuo 1947 m. liepos 5 d. ji buvo pavadinta Knygnešio vardu.

Sutvarkęs rinktinės reikalus, J. Žemaitis ėmėsi formuoti apygardos štabą. Buvo parinkta būstinės vieta: pasirūpinta, kad apylinkėse nesislapstytų plėšikaujančių asmenų, nebūtų vykdoma jokių partizanų kovinių akcijų, galinčių išprovokuoti MVD kariuomenės siautimus. Žiemai štabo būstinei Skaudvilės valsčiuje buvo įrengti keturi bunkeriai. Išaiškinus vieną slėptuvę, būtų buvę galima pereiti į kitą. Štabą J. Žemaitis norėjo suformuoti iš visų rinktinių atstovų, tačiau ne visos rinktinės turėjo tam tinkamų pareigūnų. Štabe dirbo jauni vyrai: P. Bartkus, Vytautas Gužas, Antanas Liesys ir kt. J. Žemaitis, būdamas nepaprastai darbštus, stengėsi kuo greičiau sukurti pagrindinius partizanų veiklą reglamentuojančius statutus bei aktus ir aprūpinti jais partizanų dalinius bei sutvarkyti juos Lietu-

vos kariuomenės pavyzdžiu. Jis taip pat daug dėmesio skyrė spaudos leidybai ir platinimui. Operatyvinio skyriaus viršininku paskirtas V. Gužas rašė: „Patekau į kietas vado rankas, kur nedrįstu pareikšti nuovargio, paguodos; žodis „negalima“ iš žodyno turi būti išbrauktas. Dirbam per dienas ir naktis, negaudami jokio atsikvėpimo“²⁰.

Kaip tik 1947 m. buvo patikslinti, papildyti ir iš naujo suformuluoti „Jungtinės Kęstučio apygardos organizacijos ir veiklos nuostatai“, reglamentuojantys visas partizanų veiklos sritis, įskaitant baudžiamąją teisę ir procesinius dalykus. Nuo 1947 m. rudens apygardos laikraštis „Laisvės varpas“ ėjo reguliariai kas dvi savaites, o platus OS narių tinklas jį platino Raseinių, Jurbarko, Kėdainių, Šiaulių ir kitose apskrityse. Spaudos darbui pasitelktas buvęs Lietuvos kariuomenės savanoris, LAF'o narys, iki okupacijos dirbęs Krašto apsaugos ginklavimosi laboratorijoje, plk. Dominikas Steponaitis, gyvenęs Tauragėje ir dirbęs gydytoju.

Nors J. Kasperavičius žuvo, tačiau konsultacijos su Tauro apygardos vadu A. Baltūsiu dėl vyriausiosios vadovybės sudarymo tęsėsi. 1947 m. vasarą Kęstučio apygarda turėjo nuolatinį ryšį su Vytauto ir Vyčio apygardos vadovybėmis. Vyčio apygardos vadas Danielius Vaitelis buvo su J. Žemaičiu tarnavęs viename pulke. J. Žemaitis siekė, kad formuojant vyriausiąją vadovybę dalyvautų visų apygardų atstovai, todėl 1947 m. birželio 10 d. pakvietė Rytų Lietuvos partizanų vadus Joną Kimštą ir D. Vaitelį vykti kartu į pasitarimą su Tauro apygardos vadovybe, tačiau J. Markulio įtaka Aukštaitijoje ir čekistų intrigos susitikimą sutrukdė. J. Žemaitį domino Aukštaitijos partizanų apygardų struktūra ir srities štabo veikla. Nors pataikaudamas J. Kimšto savimeilei J. Markulis buvo jį paskyręs Šiaurės Rytų Lietuvos srities vadu, praktiš-

kai srities štabas suformuotas nebuvo. Neveikė ir J. Vitkaus-Kazimieraičio iniciatyva mėginta kurti Pietų Lietuvos partizanų srities vadovybė, tad susijungimas buvo formalus. Tuo tarpu J. Žemaitis nematė tinkamesnio modelio vadovauti visos Lietuvos partizanų apygardoms, negu per sričių štabus. Tai buvo jo idėja, kurią jis visokeriopai propagavo ir stengėsi įgyvendinti, tačiau ambicingas Tauro apygardos vadas A. Baltūsis, nors skelbėsi esąs Pietų Lietuvos srities vadas, bendros Tauro ir Dainavos apygardų vadovybės nesuformavo.

Ryšį su A. Baltūsiu Kęstučio apygarda palaikė per mokytoją Giedrių-Žygimantą. Praktiškai tik Tauro ir Kęstučio apygardų vadovybės aptarinėjo BDPS prezidiumo struktūrą, stengėsi sukurti veiklų pagrindžio centrą. J. Markulio įtaka Aukštaitijos partizanų vadams buvo tokia stipri, kad, nors ir perspėtas, J. Kimštas 1947 m. rugsėjo mėn. laiške „dr. Narutavičiui-J. Markuliui“ rašė esąs nusivylęs „suvalkiečiu“, t.y. A. Baltūsiu, kurį, kartu ir „garbės trokštantį Žemaitį, o taip pat jų „žygius“ sveikinęs su giliausiu nuoširdumu“²¹. Vyčio apygardos vadas D. Vaitelis 1948 m. sausio mėn. apie MGB provokaciją rašė J. Žemaičiui: „Jūsų 1947 m. rugpjūčio mėn. laišką gavau. Dėkoju už perspėjimą, bet aš tuo dar neįsitikinęs“²².

Nors apygardos oficialiai į BDPS dar nebuvo įstojusios, 1947 m. birželio mėn. A. Baltūsis VGPS vardu išsiuntinėjo įsakymą sudaryti operatyvinius veiklos planus.

Diskusijos dėl BDPS organizacinės struktūros užtęsė Kęstučio apygardos įstojimą į šią organizaciją.

1947 m. rugpjūčio 23 d. įvyko dar vienas A. Baltūsiu ir Kęstučio apygardos atstovo Žygimanto pasitarimas. Gavęs jo protokolą, su rinktinių vadais apsvarstęs pasiūlymą stoti į BDPS, J. Žemaitis paprašė priimti apygardą į vieningą pagrindžio organizaci-

ją, kuri 1947 m. spalio mėn. buvo pavadinta Demokratiniu Lietuvos sąjūdžiu²³. 1947 m. spalio 1 d. toks sprendimas buvo priimtas²⁴.

Tai buvo faktiška partizanų junginių centralizavimo pradžia. J. Žemaitis parengė vieningos organizacijos įstatų metmenų projektą, kuriame numatė organizacijos struktūrą, tikslus. Projekte J. Žemaitis vėl iškėlė pozityvų sričių sukūrimo vaidmenį: „B[altijos] vadovybės nuomone, sritiniai apygardų susijungimai yra būtini jau vien tik apygardų veiklos tarpusaviam derinimui ir glaudesniajam jų bendradarbiavimui užtikrinti. <...> Centrinės vadovybės dalinio ar visiško išblaškymo, sunaikinimo bei veiklos paralyžiavimo atvejais sričių vadovybės liks tais atsparos mazgais, kurie ir toliau nenutrūkstamai vadovaus laisvės kovos sąjūdžiui savo apimtyse ir kuriais eventualiai bazuos naujai sudaroma centrinė vadovybė“²⁵. Tokį pat vaidmenį vaidino ir žemesniuose padaliniuose – tėvūnijose suformuoti štabai, kuriuose gerą vadovavimo mokyklą išėjo daugelis vėliau į apygardų štabus pervestų pareigūnų. Stiprių sričių štabų suformavimas ir jų parengimas savarankiškam veikimui buvo savotiškas organizacijos centralizavimas ją decentralizuojant, t.y. vieningo vadovavimo esmė buvo ne hierarchinė priklausomybė aukštesniam centrui, o vieningų programinių dokumentų sukūrimas ir jų nuostatų įgyvendinimas.

J. Žemaitis kritikavo esamą padėtį: „<...> mūsų nuomone, senasis Demokratinio Lietuvos sąjūdžio Prezidiumas ir Vyriausiasis Ginkluotųjų pajėgų štabas yra silpni, neatitinka žūt būtinę kovą vedančios tautos dvasios, pažiūrų bei lūkesčių, o svarbiausia – neatitinka tikrovės, kurioje ši kova šiandien Lietuvoje vyksta“²⁶. Jis siekė, kad vyriausioji partizanų vadovybė realiai vadovautų pasipriešinimui ir būtų veikli.

Pagal A. Baltūsiu sudarytą vyriausiosios pagrindžio vadovybės schemą į Karo tarybą

turėjo įeiti po du kiekvienos apygardos atstovus, tačiau dėl pareigūnų trūkumo buvo nutarta skirti po vieną apygardos ir srities atstovą. Tarp Karo tarybos posėdžių vyriausiosios vadovybės funkcijas turėjo vykdyti BDPS prezidiumo pirmininkas ir vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų vadas. Iki metų pabaigos vis dar buvo ieškoma BDPS prezidiumo pirmininko kandidatūros. J. Žemaitis į šį postą siūlė D. Steponaitį, tačiau jis gyveno legaliai Tauragėje ir nenorėjo keisti savo padėties, o tai buvo kliūtis darbui vyriausiojoje vadovybėje. 1947 m. spalio 3 d. žuvus Kęstučio apygardos atstovui Giedriui-Žygi mantui, J. Žemaitis D. Steponaitį pasiūlė apygardos atstovu BDPS vadovybėje. Galop A. Baltūsis, apsvarstęs J. Žemaičio rekomendacijas, sutiko įtraukti D. Steponaitį-Taurių į vyriausiąją vadovybę, tačiau ne prezidiumo pirmininko, o tik jo pavaduotojo – Politinio sektoriaus viršininko pareigoms: „Mes sutinkame su Jūsų pageidavimu perkelti Laisvės kovos sąjūdžio organizacijos būstinę į B[altijos] veikimo rajoną (pagal BDPS prisiūtą Lietuvos pagrindžio Vyriausios vadovybės schemą, visą Politinį sektorių). <...> Tauro ir Dainavos apygardos sutinka, kad Taurius būtų mūsų kuriamos organizacijos pirmininku pagal schemą – Politinio sektoriaus viršininku, pasiliekančiam rezervus, kad jis sutiktų priimti aukštesnį postą, jei to pareikalautų padėtis“²⁷. Tačiau D. Steponaitis vis tiek nesutiko pereiti į pagrindį ir atsisakyti legalaus gyvenimo, todėl jo kandidatūra patvirtinta nebuvo.

A. Baltūsis nesiliovė kvietęs patį J. Žemaitį į BDPS prezidiumą. 1948 m. sausio mėn. jis sutiko tapti prezidiumo nariu. Jau anksčiau, siųsdamas laišką popiežiui Pijui XII, A. Baltūsis prašė šį laišką neakivaizdžiai pasirašyti J. Žemaitį; tai ir buvo padaryta.

Tęsdamas konsultacijas su A. Baltūsiu dėl vyriausiosios vadovybės sudarymo, J. Žemaitis nepaliovė rūpintis ryšiais ir pa-

dėti kitose apygardose. Didelį rūpestį kėlė smarkiai nukentėjusi nuo MGB provokacijų Žemaičių apygarda. Norėdamas sustiprinti Žemaičių apygardos štabą, į jį pervadė patyrusį pareigūną Vaclovą Ivanuską. Sužinojęs, kad šios apygardos vadovybė nebuvo išplėtojusi pagrindinio veiklos strategiškai svarbiame Klaipėdos krašte, J. Žemaitis iš Šilutės apskrityje gyvenančių OS narių mėgino sukurti Rambynų rinktinę. Rinktinės štabas aprūpindavo Kęstučio apygardą spaustuvės reikmenimis, akumulatoriais, žiebtuvėliais ir kt. Kartu J. Žemaitis nesiliovė ieškojęs ryšių su kitų kraštų pagrindžiu: per Joniškio apskrityje veikiančius partizanus, o vėliau per Vytauto apygardą stengėsi gauti žinių apie Latvijos partizanų vadovybę, domėjosi pasipriešinimu sovietų valdžiai Baltarusijoje.

Apmąstęs optimalią vieningos pasipriešinimo organizacijos struktūrą ir apgynės veiklių sričių štabų idėją, J. Žemaitis ėmėsi šią idėją įgyvendinti. 1947 m. rugsėjo 8 d. Tautos šventės proga susirinkusi Kęstučio apygardos ir Savanorio rinktinės vadovybė nutarė įkurti dar vieną apygardą. Šis sprendimas brendė jau nuo 1945 m., kai J. Žemaitis mėgino suformuoti Vyčio apygardą, t.y. atgaivinti sunaikintą LLA Šiaulių (Saturno) apygardą. Jungtinės Kęstučio apygardos teritorija buvo per daug didelė, kad būtų galima sėkmingai palaikyti ryšį ir vadovauti Voverės (buvusi Genio), Atžalyno (buvusi Vytauto Didžiojo), P. Lukšio bei Žaliosios rinktinėms, veikiančioms Lietuvos centrinėje dalyje – Šiaulių, Joniškio, Kėdainių apskrityse. Optimaliai vadovauti partizanų veiklai buvo galima tik turint pavaldžius ne daugiau kaip 2–3 žemesnius štabus. Sričiai turėjo būti pavaldžios 2–3 apygardos, kuriose veiktų po 2–3 rinktinės. Tuo pačiu principu J. Žemaitis pertvarkė rinktinės: teritoriniu atžvilgiu jas suskirstė į rajonus. Rajoną sudarė 4–6 valsčių teritori-

ja (kai kur Lietuvoje egzistavo tėvūnijos, jungiančios 2–3 valsčių partizanus). Žemiausias partizanų padalinys, turintis štabą, buvo tėvūnija ir rajonas. Aukuro (buvusi Lydžio) rinktinėje buvo sudaryti trys, Žuvėdros (buvusi Žalčio, Naro) – du, Knygnešio (buvusi Savanorio) – trys rajonai.

Taigi, išsprendus naujos apygardos, sąlyginai dokumentuose pavadintos Gražinos vardu, įkūrimo klausimą, buvo galima iš trijų Žemaitijoje veikiančių apygardų – Žemaičių, Kėstučio ir naujosios – suformuoti sritį. Lapkričio mėn. į Radviliškio valsčiaus Dukto mišką iškeliaavo J. Žemaičio įgaliotiniai P. Bartkus ir Bronius Liesys ir, užmezgę ryšį su Atžalyno ir Žaliosios rinktinių vadovybe, ėmėsi kurti naująją apygardą. 1948 m. balandžio 1 d. apygarda, pavadinta Prisikėlimo vardu, išleido pirmąjį įsakymą.

1948 m. gegužės pradžioje Skaudvilės valsčiaus Legotės miške J. Žemaitis susitiko su Žemaičių apygardos vadovybe. Buvo patikslintos apygardų ribos ir aptartas srities štabo kūrimas. „Š. m. vasario–balandžio mėn. vykusiuose pasitarimuose su K[ėstučio apyg.], Ž[emaičių apyg.] ir G[ražinos apyg.], šių apygardų vadovybė nutarė susijungti į stambesnę laisvės kovos sąjūdžio organizacinį vienetą – sritį, kurio aukščiausias galutinis tikslas – atkovoti laisvę ir Lietuvos nepriklausomybę“, – buvo rašoma pirmajame srities, pavadintos Jūros vardu, įsakyme²⁸. „Nuo 1948 m. gegužės 1 d. aš paskirtas šios srities vadu“, – konstatavo J. Žemaitis, pasirinkęs Žalčio slapyvardį.

1948 m. sausio mėn. J. Žemaitis buvo gavęs A. Baltūsio pranešimą, kad desantas sėkmingai išsiųstas į užsienį, kartu ir išvežtų dokumentų sąrašą bei laiško šv. Tėvui kopiją. Kovo mėn. atėjo žinia apie A. Baltūsio žūtį. Gegužės mėn. naujasis Tauro apygardos vadas Jonas Aleščikas-Rimantas šifruotu laišku pranešė, kad du asmenys li-

ko užsienyje, su jais pavyko susisiekti ir vasario bei gegužės mėn. perduoti prašomas žinias. Deja, centralizacijos reikalai buvo blogi: „Su BDPS ryšys nutrūkęs Žvejui dar gyvam esant, nepavyko atnaujinti“²⁹. Netrukus Tauro apygarda patikslino, „kad buvusio BDPS nariai kai kurie yra žuvę, kiti suimti. Tuo būdu Vyriausioji Lietuvos Rezistencijos Vadovybė nelygioj žūtibūtinėj kovoj dėl Lietuvos Laisvės ir Nepriklausomybės atstatymo priešą yra likviduota“³⁰. Tauro apygarda, kaip daugiausia prisidėjusi prie vyriausiosios vadovybės kūrimo, „turint galvoj savo minimalią būtiną egzistenciją, dėl jos ankstesnio plataus masto veikimo centrinės organizacijos srity atkreipus okupantų ypatingą dėmesį, nerasdama kitos greitalaikės išeities <...> tenkinasi laikinu BDPS sukūrimu iš trijų pagrindinių viršūnių: BDPS Prezidiumo pirmininko, Vyriausio Ginkluotųjų pajėgų vado (VGPDV) ir Politinio sektoriaus viršininko posto. Vėliau, kiek aplinkybės leis, tiek asmenų komplektavimo, tiek parinkimo atžvilgiu kooptuojant iš apygardų atstovus, papildant mūsų sąlygose reikiamos sudėties pagal BDPS priimtą Statutą ir dėl anksčiau išdėstytų aplinkybių, pareigas paveda sekančiais: BDPS Prezidiumo pirmininko – p. Tauriui (Tamstos pasiūlytą seno BDPS sąstato Politinio Sektoriaus viršininko pareigoms, a. a. p. Žvejo tuo reikalu ištirtą), VGPDV – Tamstai, kaipo daugiausia dirbusiam centralizacijos darbą šalia Tauro apygardos“³¹.

Tuo metu J. Žemaitis, įsteigęs sritį, kaip buvo įpratęs, rūpinosi sutvarkyti vadovavimą Kėstučio apygardai. 1948 m. liepos 8–9 d. Batakių valsčiaus Petkaičių miške įvykusiame pasitarime J. Žemaitis Kėstučio apygardos vadu paskyrė Henriką Danilevičių-Vidmantą ir atsisveikino su bendražygiais: „Visą partizanavimo laiką iki dabar praleidau Jūsų gretose, todėl nelengva su

Jumis atsisveikinti. Mane džiugina tik viena viltis, kad ir būdamas kitoje vietoje turėsiu galimybę kartu su Jumis dirbti ir rūpintis Jūsų reikalais“³².

Vadovauti sričiai J. Žemaitis pavedė Aleksandrui Milaševičiui, o pats ėmė rūpintis vyriausiosios pagrindžio karinės vadovybės kūrimu. 1948 m. birželio 20 d. jis išsiuntinėjo sritims įsakymą, kuriuo paskelbė atkurias Vieningą laisvės kovos sąjūdžio organizaciją (VLKSO). Pats pasirinko Vytauto slapyvardį.

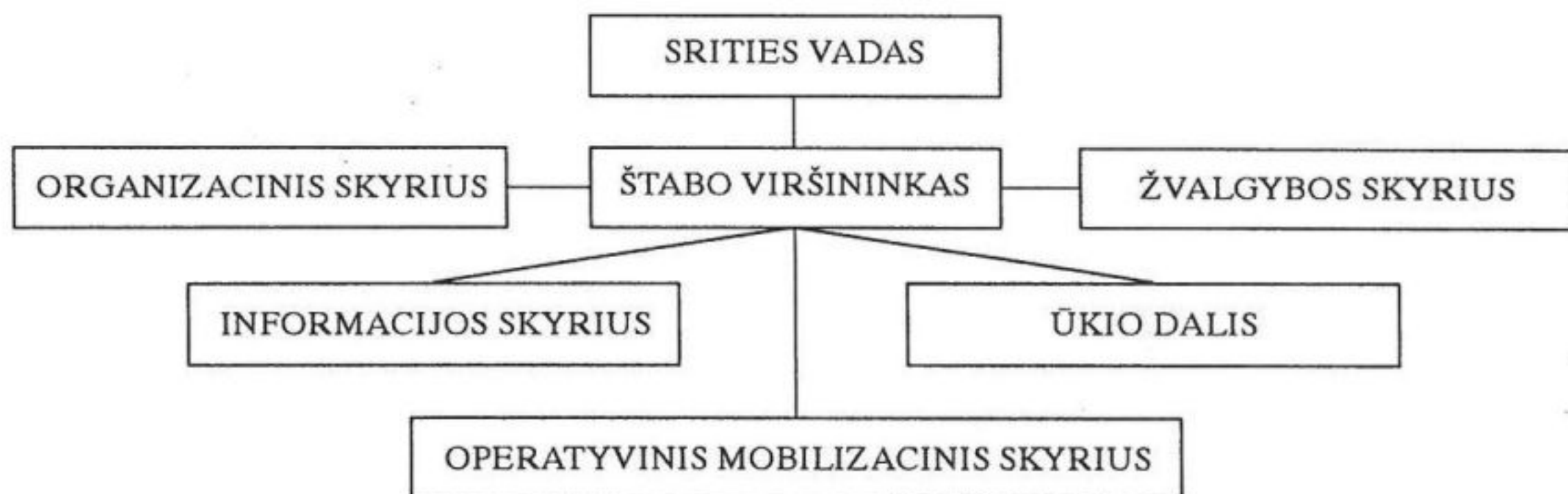
Dar gegužės mėn. buvo gavęs Vytauto ir Algimanto apygardų vadų Vinco Kaulinio ir Antano Slučkos laišką, kuriame buvo rašoma: „Tauro apygardos vado Žvejo organizuotas BDPS komitetas suteikė vilčių. Tačiau visai neseniai gavome žinių, kad Žvejas žuvo, o komiteto nariai areštuoti... Dabar, kai visos pasaulio tautos susivienijo kovai prieš žmonijos nelaimę – komunizmą, mums reikia nesvarstant nukreipti savo veiksmus viena kryptimi. Mes turim mintyje vyriausią vadovybę – centrą. Jei tokia vadovybė jau organizuota – su malonumu prisijungsimė, jei ne – norime bendradarbiauti su Jumis ir kitomis apygardomis, kuriant ją. Savo atstovus į ją jau numatėme“³³. Rugpjūčio 4 d. Rytų Lietuvos srities vadų pasitarime buvo patvirtintos Jono Kimšto ir Juozo Šibailos kandidatūros.

Žinodamas, kad Tauro apygardoje neliuko pareigūnų, tinkamų darbui vyriausiojoje

vadovybėje, J. Žemaitis nusprendė keliauti į Aukštaitiją ir susitikti su numatytais šiam darbui Rytų Lietuvos atstovais. 1948 m. liepos 26 d. jis jau buvo Radviliškio valsčiuje, Dukto miške, kur bazavosi Petro Bartkaus ir Leonardo Grigonio vadovaujamas Priskėlimo apygardos štabas. P. Bartkų J. Žemaitis paskyrė VLKSO štabo organizacinio skyriaus viršininku.

Rugpjūčio mėn. J. Žemaitis atvyko į Žaliosios rinktinės veiklos rajoną Radvilionių miške, kur buvo paskirtas susitikimas su Aukštaitijos atstovais, tačiau jie neatvyko (siautėjo kariuomenė, be to, nepasitikėjo naująja ryšininke). 1948 m. rugpjūčio 28 d. J. Žemaitis Rytų Lietuvos srities vadovybei išsiuntė raštą, kuriame pabrėžė: „Jūsų numatytų atstovų atvykimą ir apgyvendinimą organizacijos būstinėje laikau būtinybe, nes priešingu atveju centralizacijos reikalai ir vieningos vadovybės kūrimas eis tokiu pat keliu, kaip 1946–1948 m.“³⁴

Taigi J. Žemaitis siekė sukurti veikiančią vadovybę, o ne vien paskelbti, kad tokia vadovybė egzistuoja. Kartu jis pažymėjo, kad ir iki tol sukurtos Pietų ir Rytų Lietuvos partizanų sritys teveikė formaliai: „Aš puikiai suprantu visus sunkumus, su kuriais tenka susidurti formuojant darbingą srities vadovybę (man pačiam teko tai patirti šių metų pavasarį, kuriant Jūros srities vadovybę), ir vis tik mano nuoširdus patarimas: nedelsdami sudarykite srities vadovybę.

1 pav. Vakarų Lietuvos (Jūros) srities štabo organizacinė struktūra 1948 m.

BDPS Prezidiumas ir Pietų Lietuvos sritis savo metu buvo neigiamai nusiteikę sričių sukūrimo atžvilgiu, bet po to, kai aš įrodžiau jiems sričių sukūrimo būtinybę, jie pakeitė savo nuomonę apie sritį³⁵.

Taigi vėliausiai įsikūrusi Vakarų Lietuvos sritis tapo ankstesniųjų sričių mokytoja. Stengdamasis padėti suformuoti veiklius štabus, J. Žemaitis dalijosi patirtimi, nurodė štabų sudėtį, faktišką padėtį (dėl pareigūnų stokos vienas štabo narys paprastai ėjo dar bent dvejus pareigas): „Tokiu būdu tikrovėje štabai tokie: Jūros srities štabas – 3–5 asmenys (po vieną iš kiekvienos apygardos); apygardos štabas – 3–5 asmenys; rinktinės štabas – 3–4 asmenys; rajono štabas – 3–4 asmenys“. Toliau aiškindamas rajonų sukūrimo svarbą, nurodė: „<...> siūlau tokį vieneta įsivesti ir pas save. Jūros srityje įvedus rajonus, buvo sudarytos tinkamos sąlygos atsiskleisti iki tol nepastebimiems partizanams, sutvirtėjo ir suaktyvėjo kovos sąjūdžio veikla, o taip pat palengvėjo vadovavimas rinktinių štabams. Rajonų štabai tapo rezervu, iš kurio, esant reikalui, rinktinių štabai papildė savo eiles“³⁶.

Šiame rašte J. Žemaitis dar kartą paragino Rytų Lietuvos srities vadovus užmegzti ir plėsti ryšius su „kaimyninių šalių Judėjimais“, be to, pabrėžė, jog būtina sudaryti mobilizacijos planus (numatant galimybę apsirūpinti ginkluote oro keliu). Tai rodė, kad 1948 m. vasarą, ypač J. Lukšai ir K. Pypliui sėkmingai pasiekus Vakarus, sustiprėjo tikėjimas komunistinio ir Vakarų bloko susidūrimu bei realia pagalba kovojančiai Lietuvai. Tačiau kartu, akcentuodamas būtinybę kiekvieną padalinį rengti savarankiškam veikimui, J. Žemaitis blaiviai vertino ir tikimybę, kad kova gali užsitęsti.

1948 m. spalio mėn. į Prisikėlimo apygardos rajoną atvyko Aukštaitijos atstovai J. Kimštas ir J. Šibaila. Lapkričio 10–12 d. Dukto miške įvyko Vakarų ir Rytų Lietuvos

sričių atstovų posėdis, kuriame buvo pritar-ta Tauro apygardos nuomonei atkurti senu pavadinimu minimalios sudėties BDPS prezidiumą³⁷. Laikinais buvo patvirtintas senojo BDPS statuto galiojimas bei pagrindžio vyriausiosios vadovybės schema, pakeitus joje numatytą Politinį sektorių į Visuomeninę dalį. Tai atspindėjo tarp partizanų vyraujančią nuostatą atsisakyti prioritetinio atskiros politinės vadovybės vaidmens ir vadovavimą tiek politiniam, tiek kariniam pasipriešinimui sutelkti vienos rankose. Vis dėlto BDPS prezidiumo pirmininko pareigoms buvo nutarta kviesti D. Steponaitį, iki tol nesiryžusį pereiti į pagrindį.

Šiame posėdyje J. Žemaitis buvo išrinktas ginkluotųjų pajėgų vadu, jam laikinai pavestos ir BDPS prezidiumo pirmininko pareigos, J. Kimštas – ginkluotųjų pajėgų štabo viršininku, J. Šibaila – Visuomeninės dalies viršininku, o P. Bartkus – prezidiumo sekretoriumi.

Beveik tuo pačiu metu, 1948 m. spalio 20 d., J. Žemaičio raštų paskatinti Tauro ir Dainavos apygardų atstovai nutarė sudaryti Pietų Lietuvos srities vadovybę³⁸. Taigi po dviejų su puse metų vėl buvo pradėtas praktiškai įgyvendinti J. Vitkaus-Kazimieraičio planas – sudaryti aukštesnį dvi apygardas jungiantį štabą. Srities vado pareigos laikinai buvo pavestos Adolfui Ramanauskui, jis įpareigotas kuo greičiau susitikti su Vakarų Lietuvos srities pareigūnais ir tartis dėl bendros visos Lietuvos pagrindžio vadovybės sudarymo.

Lapkričio mėn. A. Ramanauskas kartu su Tauro apygardos vadu Aleksandru Grybinu išvyko į Žemaitiją.

Žiemoti J. Žemaitis nusprendė Prisikėlimo apygardos bunkeriuose, kurie, kaip ir 1947 m. Kėstučio apygardoje, buvo įrengti kelių kilometrų atstumu Radviliškio valsčiaus kaimuose. Per žiemą reikėjo parengti būtiniausius vyriausiosios vadovybės veik-

lą reglamentuojančius dokumentus, nes iki tol tokių dokumentų parengta nebuvo, o buvusi BDPS schema nebeatitiko numatomos organizacijos struktūros. Praktiškai J. Žemaitis galėjo remtis tik Jungtinėje Kęstučio apygardoje ir Jūros srityje sukurtais statutais.

Pasiskirstę žiemojimui, pareigūnai ėmėsi darbo: J. Žemaitis kūrė Vieningos organizacijos statutą, o J. Šibaila – Visuomeninės dalies veiklos ir partizanų bei gyventojų dvasinio ugdymo programas. J. Kimštas turėjo pasirūpinti vyriausiosios vadavietės būstine.

Tačiau planus sutrikdė ryšininkų areštai ir MVD kariuomenės siautimai. Buvo suimta D. Steponaičiui pasiūlymą užimti BDPS prezidiumo pirmininko postą nešusi vyriausiosios vadovybės ryšių įgaliotinė Eleonora Grigalavičiūtė. Areštus inspiravo savavališka Kęstučio apygardos vado H. Danilevičiaus kelionė pas žmoną į Kauną. Kelionės metu suimtas partizanas Vladas Švelnys nurodė jam žinomus ryšių punktus³⁹. Todėl J. Kimštas tuoj pat grįžo į savo veiklos rajoną – Šimonių girią – ketindamas pasirūpinti vyriausiosios vadovybės štabavieta, tačiau ir čia, suėmus Rytų Lietuvos ryšių įgaliotinę Izabelę Vilimaite ir prasidėjus miškų šukavimams, jis ilgam atitrūko nuo aktyvios veiklos.

Suvokdamas, kad tokiomis sudėtingomis aplinkybėmis sukviesti BDPS struktūroje numatytą Karo tarybą (ją turėjo sudaryti visų apygardų ir sričių atstovai) yra per daug rizikinga, būdamas nuoseklus demokratinio klausimų sprendimo būdo šalininkas, J. Žemaitis nusprendė partizanų veiklą reglamentuojančių svarbiausių dokumentų projektus aptarinėti neakivaizdžiai – raštu. Tuo tikslu nutarė leisti tarnybinį leidinį „Karo tarybos biuletenis“, kuris įgalintų „visiems Karo tarybos nariams būti painformuotiems apie L[aisvės kovos sąjūdžio]

vadovybės narių mintis bei nusistatymą aktualiais sąjūdžiui klausimais ir išreikšti savo bei patirti kitų Tarybos narių nuomones tais klausimais“, nevengiant „bendrosios sąjūdžio vadovybės veiklos kritikos, esamų negerovių kėlimo, siūlant būdus bei priemones padėčiai pagerinti“⁴⁰.

Per pasitarimą su J. Kimštu ir J. Šibaila nuspręsta parengti ir išsiųsti sričių vadams naujo sąjūdžio pavadinimo bei sąjūdžio statuto projektus, kad tarybos nariai pareikštų savo pastabas ir tada, suredagavus tekstą, būtų galima jį pateikti tvirtinti. J. Žemaitis siūlė priimti dar J. Kasperavičiaus pasiūlytą pavadinimą – Lietuvos laisvės kovos sąjūdis (LLKS). Sudaręs LLKS statuto plano projektą, J. Žemaitis spėjo parengti tik du statuto skyrius: bendrąją dalį ir sąjūdžio valdymą. Juose apibrėžė LLKS tikslus, organizacinę struktūrą, valdymą per sąjūdžio tarybą ir prezidiumą bei aukščiausiųjų pareigūnų – prezidiumo pirmininko, gynybos pajėgų vado (J. Žemaitis nutarė partizanų karinius dalinius vadinti ne ginkluotomis, kaip iki tol, o gynybos pajėgomis) bei Visuomeninės dalies viršininko pareigas. LLKS buvo įvardyta kaip „karinė visuomeninė savanorių organizacija“⁴¹.

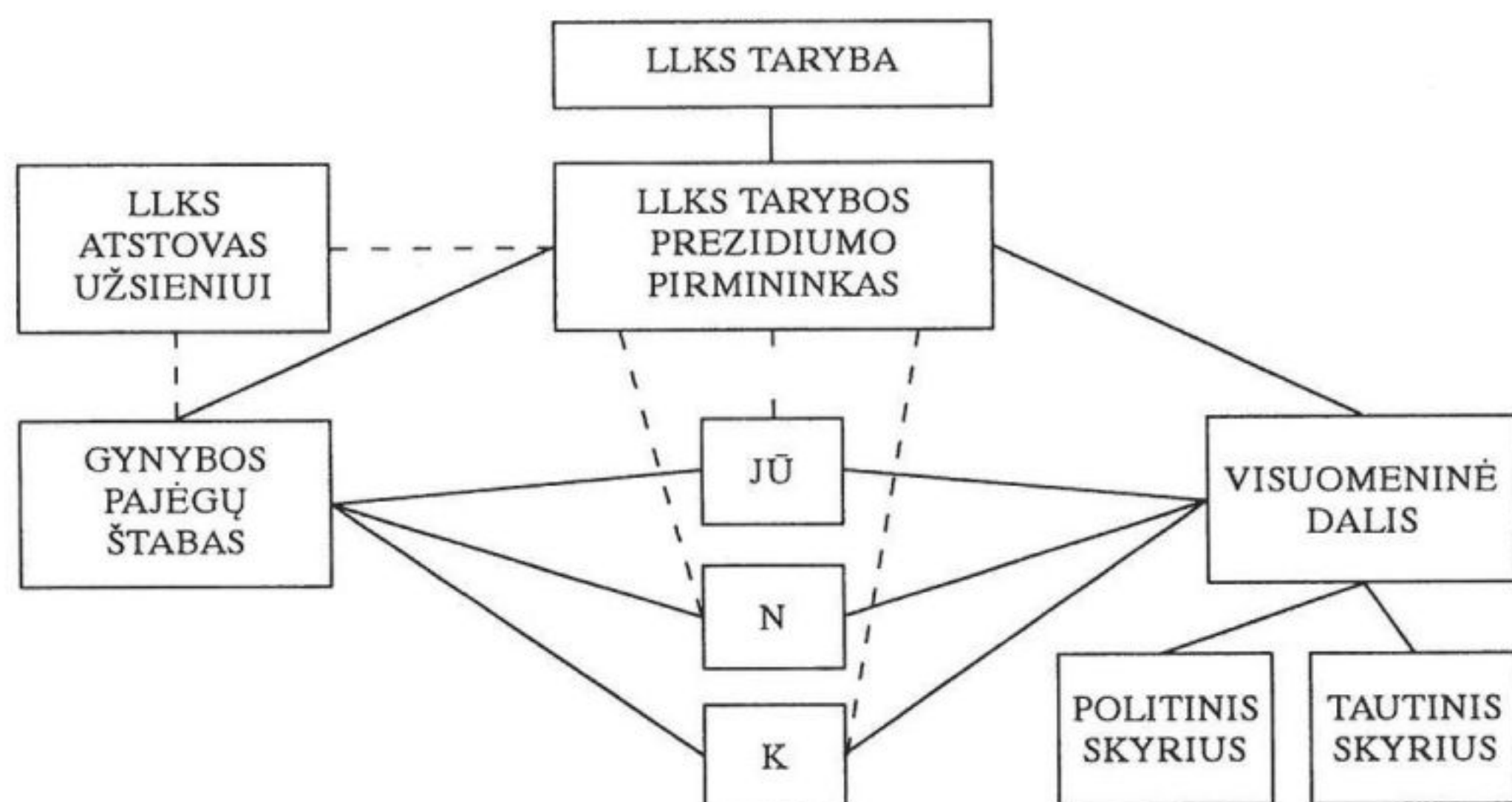
Nebaigus rengti LLKS statuto projekto, buvo gauta žinia, kad atvyko Pietų Lietuvos partizanų atstovai. A. Ramanausko ir A. Grybino iš anksto nesuderintas atvykimas sukėlė įtarimą, kad jie gali būti provokatoriai. Išsisklaidžius įtarimams, 1949 m. vasario 8 d. prasidėjo oficialūs pasitarimai. Šie pasitarimai įėjo į istoriją kaip plačiausio masto visų Lietuvos regionų partizanų vadų suvažiavimas.

Posėdžiai vyko Prisikėlimo apygardos štabo bunkeryje tarp Radviliškio ir Baisogalos esančiame Minaičių kaime, ūkininko Stasio Mikniaus sodyboje. Slėptuvė buvo įrengta šešiemis asmenims po klėtimi. (Pavasari partizanų nurodymu šeimininkai ją

užvertė.) Čia susirinko aštuoni aukščiausi pagrindinio pareigūnai: l. e. BDPS prezidento pirmininko pareigas J. Žemaitis, l. e. BDPS Visuomeninės dalies viršininko pareigas (kartu ir Algimanto, Vytauto, Didžiosios Kovos apygardų įgaliotinis) J. Šibaila, BDPS prezidiumo sekretorius P. Bartkus, l. e. Pietų Lietuvos srities vado pareigas A. Ramanauskas, Tauro apygardos vadas A. Grybinas, Vakarų Lietuvos srities štabo viršininkas V. Gužas, Prisikėlimo apygardos vadas L. Grigonis ir šios apygardos štabo viršininkas B. Liesys. Buvo patvirtintas organizacijos pavadinimas, parengti dokumentų projektai, aptarta sąjūdžio ideologija, kovos taktika, Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo strategija ir kt. klausimai. J. Žemaitis pabrėžė būtinybę tausoti jėgas, vengti tuščių efektų, stengtis išsaugoti tautą ir laisvės kovotojus lemiamam išsilaisvinimo momentui. Buvo nutarta nedidinti veikiančių partizanų skai-

čiaus – stengtis tik išsaugoti štabus ir ryšių tinklą, plačiau išvystyti visuomeninę veiklą.

Pasitarimuose galutinai pribrendo ir išsikristalizavo pagrindinio organizacijos struktūra. Buvo atsisakyta atskiros politinės ir karinės vadovybės idėjos. LLKS prezidiumas savo veiklą turėjo vykdyti per gynybos pajėgų štabą ir Visuomeninę dalį. Šios institucijos palaikė tiesioginį ryšį su sričių štabais, betarpiškai vadovaujančiais apygardų veiklai. Ir svarbiausia, galutinai atsisakyta ieškoti įtakingos asmenybės į prezidiumo pirmininko postą (tuo labiau kad D. Steponaitis buvo MGB užverbuotas ir keliems mėnesiams dingo ir iš MGB, ir iš partizanų akiračio). LLKS prezidiumo pirmininku vienbalsiai buvo išrinktas J. Žemaitis, daugiausia jėgų, laiko ir energijos skyręs kuriant vyriausiąją vadovybę. Jam buvo suteiktas partizano generolo laipsnis. Savo pavaduotojais jis paskyrė A. Ramauską, J. Šibailą ir L. Grigonį.

2 pav. LLKS vyriausiosios vadovybės organizacinė schema (1949 m. vasario 10 d.–1950 m. kovo 13 d.)

JŪ – Vakarų Lietuvos (Jūros) sritis

K – Rytų Lietuvos (Kalnų, arba Karaliaus Mindaugo) sritis

N – Pietų Lietuvos (Nemuno) sritis

„Ir taip šiandien jau viso krašto laisvės kovos sąjūdžio jėgos tik su nedidelėmis išimtimis yra suburtos į vieną organizaciją. Jai vadovauja visų organizacinių vienetų pastangomis sukurta Vyriausioji vadovybė, kaupianti visų organizacinių vienetų per ilgą kovos laiką įgytą patirtį. Tai yra didžiulis, seniai trokštamasis, per kraujo aukas ir vargą atsiektas laimėjimas“, – buvo rašoma kreipimesi į laisvės kovotojus⁴².

1949 m. vasario 16 d. LLKS taryba paskelbė politinę deklaraciją. Į ją buvo įtrauktos kai kurios nuostatos iš šių deklaracijų: 1946 m. balandžio 23 d. Pietų Lietuvos partizanų vadų suvažiavimo (parengta J. Vitkaus-Kazimieraičio), 1946 m. birželio 10 d. Vyriausiojo Lietuvos atstatymo komiteto (VLAK) (parengta J. Deksnio iniciatyva) bei 1947 m. gegužės 28 d. remiantis BDPS nutarimais A. Baltūsio iniciatyva parengtos BDPS deklaracijos Nr. 2 (aprobuota Tauro ir Kęstučio apygardų atstovų 1947 m. rugpjūčio 23–24 d.). Nuo ankstesniųjų deklaracijų LLKS tarybos 1949 m. vasario 16-osios deklaracija skyrėsi tuo, kad atsakomybę už politinės programos įgyvendinimą prisiėmė ne neįvardytos „karinės politinės grupuotės“ ar „demokratinės Lietuvos partijos“, o realiai veikiančios gerai organizuotos partizanų sritys. Aukščiausiu tautos politiniu organu okupacijos metu buvo paskelbta vyriausioji partizanų vadovybė. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, iki susirenkant Seimui Lietuvos Respublikos Prezidento pareigas turėjo eiti LLKS tarybos prezidiumo pirmininkas, kuris privalėjo sudaryti Laikinąją vyriausybę ir organizuoti demokratinius rinkimus.

Politinė deklaracija užtikrino Lietuvos valstybingumo tęstinumą, pabrėžė demokratinius principus ir visų nenusikaltusių piliečių lygiateisiškumą, siekį racionaliai spręsti socialines problemas bei ginti Lietuvos reikalus tarptautinėse institucijose,

kvietė visus pamiršti įsitikinimų skirtumus ir įsitraukti į tautos laisvinimo darbą.

1949 m. vasarą J. Žemaitis gavo K. Pyplio 1949 m. birželio 18 d. raportą apie sugrįžimą į Tėvynę, J. Lukšos 1949 m. kovo 31 d. raportą apie išeivijos pastangas keičiant tarptautinėse institucijose Lietuvos laisvinimo reikalą bei Baden Badeno pasitarimą, pripažinusį, kad krašte laisvės kovai vadovauja „krašto rezistenciją apjungiąs organas“, o užsienyje – „VLIKas ir Vykdomoji Taryba, kuri esamose sąlygose vykdo Lietuvos valstybės valdžios funkcijas“⁴³. Nurodytu adresu J. Žemaitis išsiuntė šifruotą laišką, kuriame prašė VLIK'ą moralinės ir materialinės paramos.

1949 m. vasarą veiklos sąlygos labai pasunkėjo. Vėl praūžė masiniai trėmimai, o MGB per užverbuotus Jūros srities štabo ryšininkus jau kovo mėn. sužinojo, kad įvyko suvažiavimas ir sukurta vieninga partizanų vadovybė. Be to, buvo suimtas Kęstučio apygardos štabo viršininkas Robertas Gedvilas, kuris išdavinėjo visus ryšių punktus. Prasidėjus areštams, nutrūkus ryšiams ir siaučiant MVD kariuomenei dažnai prezidiumo posėdžiuose dalyvaudavo tik Prisiėlimo apygardoje esantys pareigūnai. Čia įsikūrė ir J. Šibailos vadovaujama Visuomeninė dalis, kuri sėkmingai leido vyriausiosios vadovybės leidinį visuomenei „Prie rymančio Rūpintojėlio“ bei platino LLKS tarybos dokumentus. Tačiau ne visus suvažiavimo sprendimus sekėsi įgyvendinti. Dar nebuvo suformuotas LLKS gynybos pajėgų štabas. 1949 m. rugsėjo 18 d. LLKS taryba gynybos pajėgų vadu išrinko A. Ramanauską, nors jo kandidatūrai nepritarė Pietų Lietuvos srities štabo viršininkas Sergijus Staniškis ir Vakarų Lietuvos srities vadas A. Milaševičius. Ir pats A. Ramanauskas nenorėjo palikti Dzūkijos, kur slapstėsi su šeima. Neturėdamas tinkamų pareigūnų ir reguliarių ryšių su vyriausiąja vadovybe, jis

abejojo, ar sugebės vadovauti visos Lietuvos partizanų karinei veiklai. Dainavos apygardos vadų sąskrydyje A. Ramanauskas vietoj savęs pasiūlė S. Staniškį, kuris rugpjūčio pabaigoje atkeliavo į Jūros srities vadavietę, tačiau J. Žemaitis nekeitė savo sprendimo matyti A. Ramanauską gynybos pajėgų vadu ir S. Staniškį pasiuntė atgal į jo veiklos rajoną. „Kelis mėnesius praleisti žygiuose, pavojuose ir pagaliau nepasiekus tikslo grįžti atgal yra gana skaudu“, – konstatavo A. Milaševičius⁴⁴. S. Staniškis buvo paskirtas Pietų Lietuvos srities vadu.

Norėdamas padėti A. Ramanauskui sudaryti veiklą gynybos pajėgų štabą, jam į talką J. Žemaitis pasiuntė patyrusį organizatorių P. Bartkų. Deja, kelionės pradžioje Radviliškio apskrities Užpelkių miške 1949 m. rugpjūčio 13 d. P. Bartkus su jį lydintais Broniumi Liesiu ir Vytautu Šniuoliu žuvo. Tai sužinojęs A. Ramanauskas rašė J. Žemaičiui: „Raportą Jums apie LAV [gynybos pajėgų vado. – N. Ž.] posto perėmimą parašau, bet kai Ž[adgaila] žuvo, o ir visi dokumentai, kurie LAŠ [gynybos pajėgų štabe. – N. Ž.] buvo, aš nesu net dalykų eigoje. Teturiu vien registracijos sąsiuvinį ir nė vieno pagalbininko“⁴⁵. Čia pat jis prašė J. Žemaitį toliau eiti gynybos pajėgų vado pareigas, bent jau kol gaus bendradarbį (tikėjosi gauti pareigūną iš gynybos pajėgų štabo viršininku paskirto J. Kimšto), vis dėlto sutikdamas, kad „nepatogu per daug aimanuoti. Įsakymas visuomet man paliks įsakymu. Vykdysiu tai, kas bus Jūsų nurodyta“⁴⁶. 1950 m. sausio 25 d. A. Ramanauskas pagaliau užėmė gynybos pajėgų vado postą.

Suformuoti statute nurodytas tikrai veikiančias visas vyriausiosios vadovybės grandis nebuvo lengva. Paaiškėjus, kad desantu į Lietuvą grįžęs J. Deksnys yra pakliuvęs į MGB rankas, J. Žemaitis 1949 m. spalio 14 d. LLKS atstovu užsieniui paskyrė

J. Lukšą. Ruduo atnešė naujas nelaimes: rugsėjo 9 d. žuvo Vakarų Lietuvos srities vadas A. Milaševičius, o spalio 28 d. – Rytų Lietuvos srities vadas A. Slučka. Vėl sugriuvo taip nuosekliai kurta organizacija, sutrūkinėjo užmegzti ryšiai. „Ryšium su beartėjančia žiema ir neišvengiamai pasunkėjančiomis susižinojimo sąlygomis nuo šiol LA [gynybos pajėgų. – N. Ž.] ir LB [Visuomeninės dalies. – N. Ž.] vadovybėms teks savo veikloje pareikšti daugiau savistovumo ir tuo pačiu prisiimti didesnę atsakomybę“, – rašė J. Žemaitis⁴⁷. Deja, galima sakyti, kad tik nepaprastai atsidavusiam, kruopščiam ir turinčiam gerų pagalbininkų J. Šibailai sekėsi vykdyti LLKS statute numatytas Visuomeninės dalies vadovo funkcijas. A. Ramanauskui buvo sunkiau: „Turiu per maža patyrimo, kad galėčiau jaustis galįs tinkamai atlikti visus uždavinius, kurie yra statomi asmeniui, užimančiam LAV [gynybos pajėgų vado. – N. Ž.] postą“, – guodėsi laiške J. Žemaičiui⁴⁸. Skundėsi negavęs iš J. Žemaičio nurodymų mobilizacijos planui sudaryti ir apskritai abejojo, kad tokiomis sąlygomis būtų įmanoma vykdyti mobilizacijos planus...

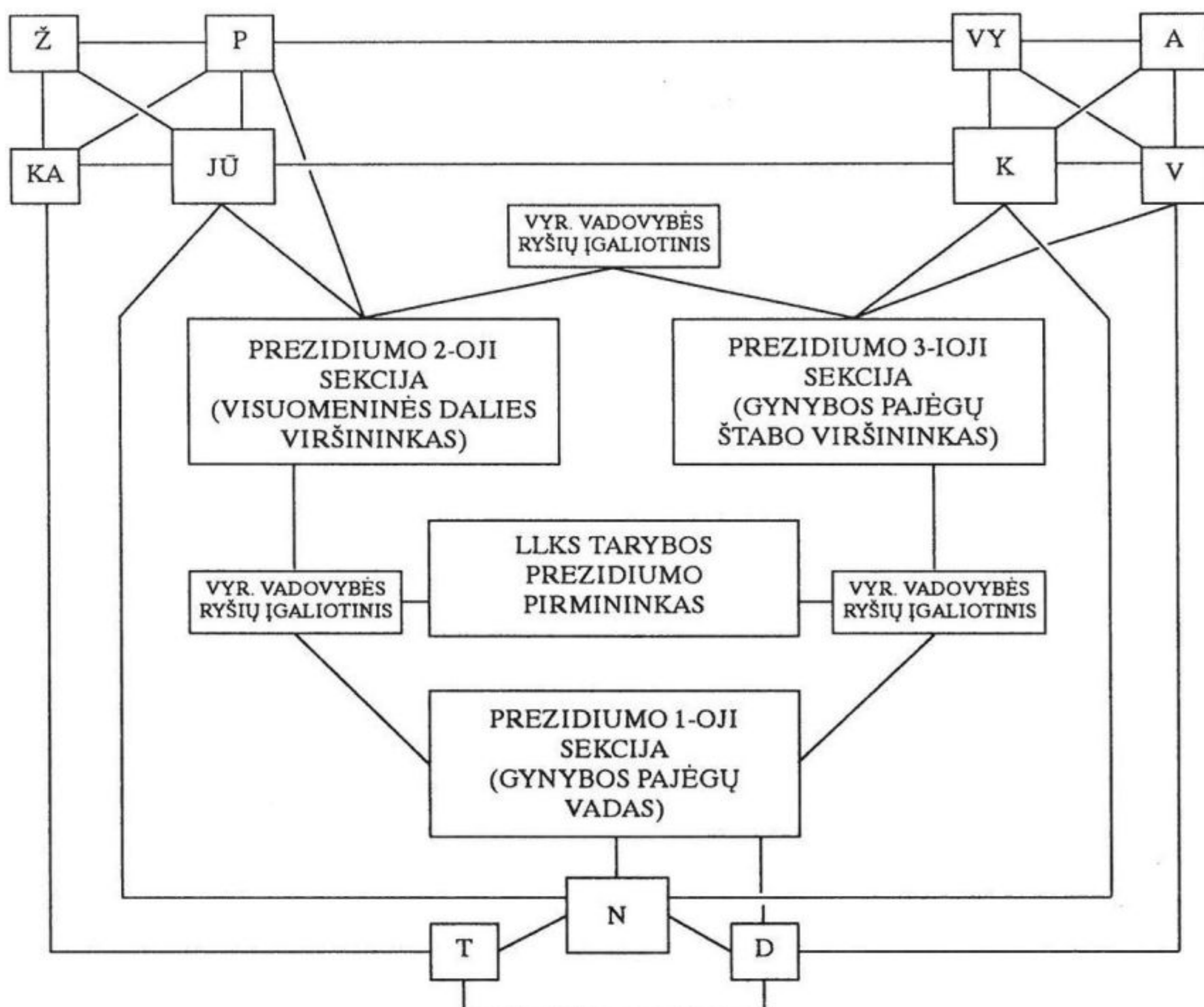
Taigi J. Žemaičiui teko ne tik baigti rengti statutų projektus ir, atsižvelgiant į sparčiai kintančią situaciją, juos keisti, bet ir būti dvasine atrama kitiems pareigūnams. Sunkiausia padėtis buvo Aukštaitijoje: srities štabas sunaikintas, žuvęs Vytauto apygardos vadas Vincas Kaulinis, J. Kimštas neturi ryšių su vyriausiąja vadovybe, spaudos darbas nutrūkęs, stinga organizuotumo. Lengviausiai sekėsi vadovauti Vakarų Lietuvos sričiai: čia buvo pažįstami visi pareigūnai, gerai veikė ryšių sistema, todėl žuvus A. Milaševičiui srities štabas netrukus buvo atkurtas. Praūžę trėmimai, kolektyvizacija palietė daugumą kaimo gyventojų, griovė partizanų socialinę bazę, palaužė žmonių valią. Padažnėjo išdavysčių, todėl

partizanų veikla turėjo tapti dar konspiratyvesnė. Norėdamas apsaugoti nuo represijų talkininkus ir rėmėjus, J. Žemaitis dar 1949 m. balandžio mėn. parengė ir išsiuntinėjo sritims nurodymus dėl slapukų grandžių organizavimo ir jų veiklos. Organizacinis sektorius, sukurtas ir veikęs LLA direktyvų pavyzdžiu ir turėjęs centralizuotą hierarchinę struktūrą, buvo iš esmės pakeistas: vietoj jo nutarta organizuoti rėmėjų tinklą, kurio pagrindą sudarytų pagrindinės trejukės, t.y. kiekvienas narys galėjo žinoti tik du kitus dalyvius. Taip pat buvo tobulinama ryšių sistema: kiekvienam vyriausiosios vadovybės ryšiui su žemesniais padaliniais buvo skirtas atskiras ryšių kanalas, tam reikalui naudojant tik nelegaliai (ar su fiktyviais dokumentais) gyvenančius asmenis. Netrukus buvo apribotas net siuntų svoris, kad jas būtų galima slėpti sumuštinyje, saldainyje ir kt. Nuolat buvo keičiama ir tobulinama šifrų sistema (pavyzdžiui, autoriai, LLKS tarybos biuletenyje aptarinėję aktualias Lietuvos laisvinimo problemas, pasirašinėdavo trimis skaičiais, kurių suma reiškė eilės numerį LLKS tarybos narių sąrašė).

Norėdamas pats susipažinti su padėtimi Rytų Lietuvos srityje, padėti atkurti srities vadovybę ir atstatyti nutrūkusius ryšius su J. Kimštu, 1949–1950 m. žiemą J. Žemaitis nutarė praleisti Aukštaitijoje. Nuo pat partizanavimo pradžios, tapęs rinktinės vadu, jis daug dėmesio skyrė partizanų dalinių inspektavimui. Vadų apsilankymas sustiprindavo kovotojų dvasią, pakeldavo jų nuotaiką, padėdavo geriau įvertinti pareigūnų kvalifikaciją. Be to, nuolatinis judėjimas apsunkindavo specialiai partizanų junginių persekiojimui sukurtą MGB agentūrinių operatyvinių grupių darbą. Tačiau tokios kelionės grėsdavo atsitiktiniais susidūrimais su čekistais, o tai nepažįstamoje vietoje nežinant vietos gyventojų visada būdavo pavojingiau.

1949 m. pabaigoje J. Žemaitis atvyko į Ukmergės apskrities Vadoklių valsčių ir visą žiemą (iki kovo mėn.) praleido Vyčio apygardos štabo būstinėje – Šilų, Taujėnų apylinkėse įrengtuose bunkeriuose. Vyčio apygardos vadas Alfonsas Smetona-Žygaušas suformavo dvi stiprias rinktines, apygardos štabas leido laikraštį „Lietuva brangi“. Tačiau susitikti su J. Kimštu J. Žemaičiui nepavyko. Tik birželio mėn. J. Kimštas susitiko su Vyčio apygardos vadu A. Smetona ir sužinojo, kad A. Smetonos kandidatūrą į srities vadus rėmė J. Žemaitis. Deja, nespėjus atkurti srities vadovybės, 1950 m. liepos 5 d. A. Smetona žuvo.

1950 m. balandžio mėn. J. Žemaitis jau buvo grįžęs į Raseinių apskritį. Kelionėse jis toliau tobulino organizacinę LLKS struktūrą. Sumažėjus partizanų skaičiui ir trūkstant pareigūnų, tėvūnijų plotus nuo 2–4 valsčių padidino iki 3–8 valsčių, o vieno vado priklausomybei įsakė palikti ne daugiau kaip tris organizacinius vienetus. Štabuose buvo liepta laikyti ne daugiau kaip tris vadovybės narius⁴⁹. Nuolat trūkinėjant ryšiams su sritimis, J. Žemaitis nutarė išskaidyti LLKS tarybos prezidiumą į tris sekcijas, tiesiogiai vadovaujančias sritims, t.y. priartinti vadovybę prie vietose veikiančių junginių. Šitaip buvo ruošiamasi galimam vyriausiosios vadovybės sunaikinimui ir ryšių nutrūkimui. Kiekviena prezidiumo sekcija galėjo veikti kaip savarakiškas vienetas. Antrajame LLKS tarybos biuletenio numeryje buvo pateiktas J. Žemaičio parengtas LLKS tarybos prezidiumo statuto projektas, numatantis sąjūdžio valdymą per atitinkamas sekcijas. Gegužės mėn. buvo duoti atitinkami nurodymai: pirmoji sekcija, vadovaujama A. Ramausko, turėjo bazuotis Pietų Lietuvoje, antroji, vadovaujama J. Šibailos – Vakarų ir trečioji, vadovaujama J. Kimšto – Rytų Lietuvoje⁵⁰.

3 pav. Ryšių tarp LLKS vyriausiosios vadovybės, sričių ir apygardų schema (1950 m. balandis)

JŪ – Vakarų Lietuvos (Jūros) sritis

K – Rytų Lietuvos (Kalmų, arba Karaliaus Mindaugo) sritis

N – Pietų Lietuvos (Nemuno) sritis

Ž – Žemaičių apygarda

P – Prisikėlimo apygarda

KA – Kęstučio apygarda

T – Tauro apygarda

D – Dainavos apygarda

VY – Vyčio apygarda

A – Algimanto apygarda

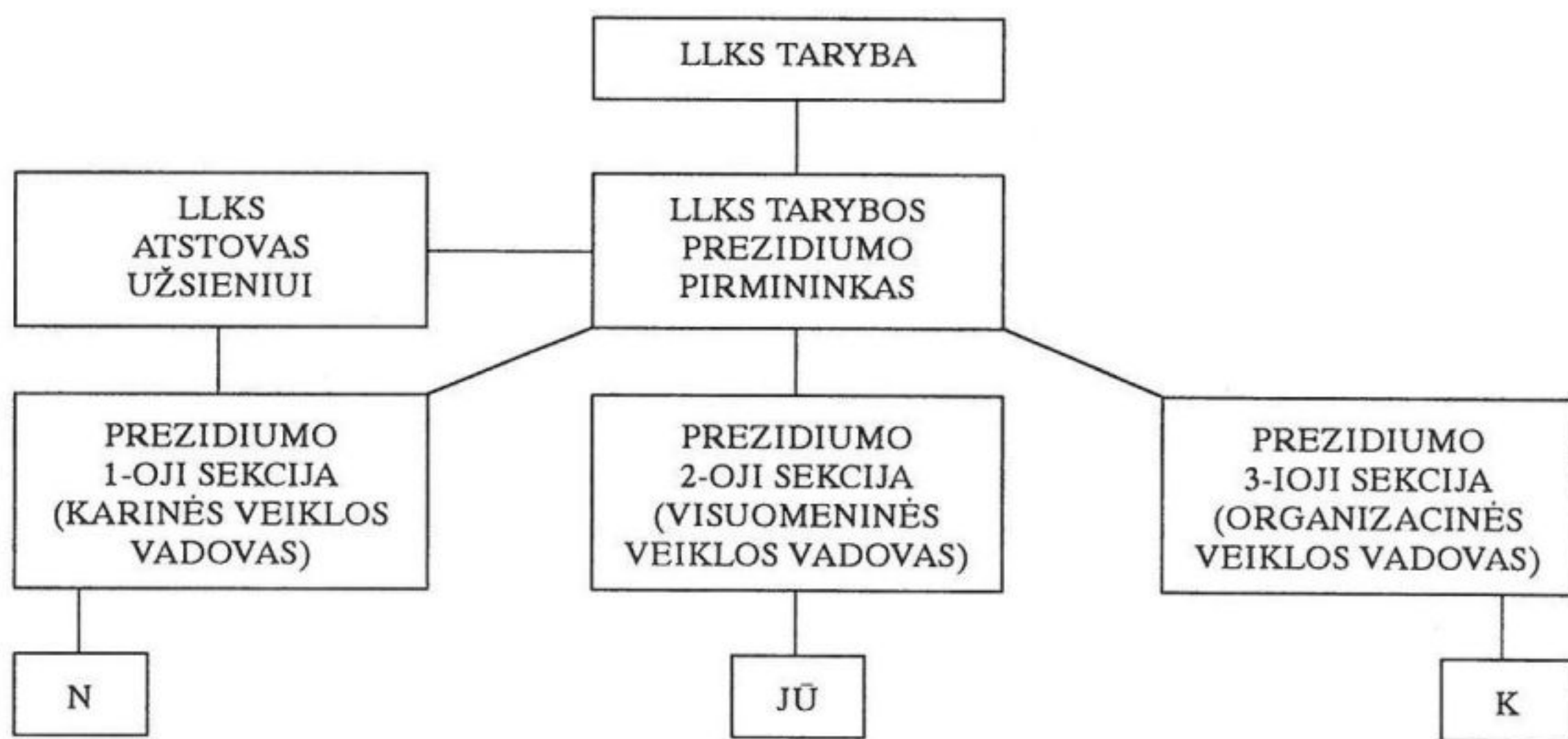
V – Vytauto apygarda

1950 m. gegužės mėn. buvo atkurtas ryšys su Pietų Lietuva. A. Ramanauskas informavo, kad Jurgis Krikščiūnas sėkmingai pergabeno per sieną Vakarams skirtą me-

džiagą apie LLKS tarybos prezidiumo veiklą, ir vėl prašė J. Žemaitį atleisti jį iš gynybos pajėgų vado pareigų, palikti tik srities vadu, nes nepajėgė suformuoti gyny-

bos pajėgų štabo ir parengti atitinkamų statutų bei instrukcijų (J. Žemaitis buvo jam pavedęs baigti LLKS statuto III–XI skyrius, sudaryti mobilizacijos planus ir kt.). Praktiškai ir Visuomeninėje dalyje, žuvus B. Liesiui ir V. Šniuoliui, dirbo vienas J. Šibaila. Atsižvelgdamas į tai J. Že-

maitis panaikino gynybos pajėgų ir Visuomeninės dalies vadovybes, o vietoj jų įsteigė LLKS tarybos prezidiumo pirmininko padėjėjų – karinės, visuomeninės ir organizacinės veiklos vadovų – postus⁵¹. Jais paskyrė A. Ramanauską, J. Šibailą ir J. Kimštą.

4 pav. LLKS vyriausiosios vadovybės organizacinė schema (1950 m. gegužės 30 d.–1953 m. gegužės 30 d.)

JŪ – Vakarų Lietuvos (Jūros) sritis

K – Rytų Lietuvos (Kalnų, arba Karaliaus Mindaugo) sritis

N – Pietų Lietuvos (Nemuno) sritis

1950 m. liepos 22 d. užverbavus ryšininkę Marytę Pranevičiūtę, žuvo vyriausiosios vadovybės narys, trečiasis J. Žemaičio pavaduotojas, po P. Bartkaus žūties paskirtas prezidiumo sekretoriumi Leonardas Grigonis. Jo žūtis vėl ilgam sutrikdė ryšius su sritimis. Spalio mėn. J. Žemaitis gavo nuo 1948 m. pabaigos dingusio D. Steponaičio laišką, kuriame šis siūlėsi užimti BDPS prezidiumo pirmininko postą (jam siūlytą 1948 m.). Praktika rodė, kad tai galėjo būti inspiruota MGB. Todėl J. Žemaitis atsargiai rašė: „Žinodamas sąjūdžio Tarybos reikalavimus, statomus Pirmininkui, aš šiuo metu negaliu net pasiūlyti Tamstos kandi-

datūros. Be to, dėl ilgesnio atitrūkimo nuo Sąjūdžio aukštesnių vadovybių Tamsta nesate Sąjūdyje pakankamai populiarius. <...> Buvimas Pirmininko poste sudarytų Tamstai didesnę galimumą būti fiziniai su-naikintam. <...> Tamstai reikia <...> pilnai įeiti į Sąjūdžio dalykų kursą, artimiau susipažinti su Sąjūdžio vadovybės suderintomis pažiūromis pagrindiniais klausimais“⁵². Kol kas J. Žemaitis D. Steponaičiui pasiūlė eiti prezidiumo pirmininko politinio patarėjo ir kartu trečiojo pavaduotojo (vietoj žuvusio L. Grigonio) pareigas, pridurdamas: „Tamsta Sąjūdžiui busit visų reikalingiausias (sakyčiau, nepamaino-

mas) nuo to momento, kai vienokiu ar kitokiu būdu bus atstatytas kontaktas su VLIKu, tuo pačiu ir su Vakaraais⁵³.

1951 m. kovo mėn. J. Žemaitis jau žinojo, kad D. Steponaitis yra MGB užverbuotas ir šiuo pretekstu norėjo patekti į LLKS vyriausiąją vadovybę. „Vis tik man gaila ir net labai gaila, kad dėl J[ūros] vadovybės iniciatyvos stokos Sąjūdis neteko tokios pajėgos“, – konstatavo laiške A. Ramanauskui⁵⁴.

1950 m. gruodžio mėn. J. Žemaitis gavo žinią apie desantu į Lietuvą grįžusį J. Lukšą, taip pat paties J. Lukšos 1950 m. spalio 29 d. raportą ir VLIK'o parengtą „Informaciją kraštui“. Beveik pusantrų metų užtruko visų LLKS tarybos narių pasisakymai ir Baden Badeno pasitarimo protokolo svarstymas. VLIK'o atžvilgiu gana kritiškas buvo J. Šibaila, jis išvelgė grėsmę valstybės tęstinumui: „VLIKas, paneigdamas Kybartų teisinius Lietuvos valstybės aktus, eina keliu, kuris veda į Lietuvos valstybės kūrimą, kai tuo tarpu demokratinis pasaulis, nepanaikindamas Lietuvos valstybės atstovybių, lietuvių tautos kovą prieš bolševizmą supranta kaip Lietuvos valstybės teisės gyvenimą⁵⁵“.

Nepaisydamas kai kurių tarybos narių rezervuoto požiūrio į Baden Badeno susitarimą, J. Žemaitis, remdamasis daugumos (3/4 tarybos narių) nuomone, rašė A. Ramanauskui: „Šiuo klausimu galutinė mano išvada ir Jums nurodymai tokie: jei sutinkat su susitarimo tekstu be pataisų – praneškite VLIKui, kad LLKS Taryba dauguma balsų patvirtino šį susitarimą⁵⁶“.

VLIK'o pirmininko Mykolo Krupavičiaus parengtoje „Informacijoje kraštui“ buvo rašoma: „Ar greičiau, ar lėčiau vystysis įvykiai, jie vis vien veda į neišvengiamą Rytų ir Vakarų karinį konfliktą. Visi pripažįsta, kad įvykiai Korėjoje priartino šį ginkluoto susidūrimo momentą. Šis konfliktas atves arba į pavergtų tautų išlaisvinimą, ar-

ba į jų pavergimą. <...> Nors konflikto tarp Rytų ir Vakarų pradžios negalima tiksliai numatyti, tačiau jis neišvengiamas ir artėja vis greičiau. Linkime, kad veikimas krašte, tebesitęsiantis pasipriešinimas okupantams darytų viską, kad išsaugojus daugiau gyvybių. Kokiu būdu to pasiekti – vietoj geriau matyti⁵⁷“.

Panašiai rašė ir Lietuvos diplomatijos šefas Stasys Lozoraitis: „Todėl, jei neimti dėmesin Sovietų Sąjungos vidinio suirimo galimybes, yra pagrindas galvoti, kad konfliktas tarp Vakarų demokratijų ir Tarybų gali būti išspręstas ginklų pagalba⁵⁸“.

Tokias išvadas diktavo Antrojo pasaulinio karo sąjungininkų broliavimosi pabaiga, kurią žymėjo 1949 m. balandžio 4 d. susikūrus Atlanto paktas, padalijęs pasaulį į laisvąjį – Vakarų – ir komunistinį – Rytų – blokus. Tačiau S. Lozoraičio prognozės buvo nuosaikesnės: „Kada bus karas šių dienų sąlygomis, tai sunku nuspėti. Aš labiau linkęs galvoti, kad ne taip greitai, nei šiais, nei kitais metais. Man rodosi, kad praktiškiau laikytis tokių prielaidų, negu laukti karo už šešių mėnesių ir kas kartą nusivilti. <...> Iš to seka, kad laukiant lemtingo momento mes turime ginti tautą nuo sunaikinimo ir saugoti savo jėgas. Kiek tai įmanoma, reikia vengti veiksmų, kuriuos bolševikai panaudotų kaip represijų, žudymų, deportavimo pretekstą. <...> Pirmiausiai mes turime krašte vykdyti moralinę rezistenciją, t.y. kelti atsparumą komunistinei ir rusiškai įtakai, išsaugoti tautinę savimonę ir Nepriklausomos Lietuvos valstybės idėją⁵⁹“.

Šios mintys visiškai sutapo su J. Žemaičio nuomone, kurią jis išdėstė dar 1947 m. siūlydamas A. Baltūsiui BDPS įstatų metmenis: „Organizacijos tikslai – slopinti okupantų daromas lietuvių tautos dvasinių ir medžiaginių vertybių naikinimo pastangas, organizuoti, parengti ir išsaugoti gyvasias

lietuvių tautos jėgas galutiniam kovos tikslui – laisvos, nepriklausomos, demokratiniais pagrindais tvarkomos Lietuvos valstybės atstatymui“⁶⁰. Šios nuostatos buvo pakartotos LLKS programiniuose dokumentuose – LLKS statute bei LLKS tarybos 1949 m. vasario 11–17 d. posėdžio protokole. Aktyvias kovines operacijas partizanai vykdė tik tada, kai reikėjo apsirūpinti būtiniausiomis reikmėmis arba kai išprovokodavo patys čekistai, įrengdami pasalas, savaitėmis trunkančius kariuomenės sekretus, šukuodami gyvenvietes ir miškus. Antai sužinojusi, kad Prisikėlimo apygardoje bazuojasi vyriausioji partizanų vadovybė, 1949 m. gruodžio 27 d. MVD 4-ąją šaulių diviziją padalijo į dvi divizijas ir vienos iš jų štabą įkūrė Šiauliuose. 1951 m. kovo 3 d. Dotnuvos rajono Pilsupių kaime J. Žemaičiui susidūrus su čekistais, po to kelis mėnesius pora tūkstančių MVD kareivių krėtė aplinkinius rajonus.

Taigi visą energiją partizanų vadovybė nukreipė į spaudos leidybą ir esamų organizacijos struktūrų bei ryšių sistemos išsaugojimą tam „lemtingam momentui“, kai gali prireikti organizuoti gyventojų gynybą, sienų apsaugą bei laikinus civilinės valdžios organus.

Sunkiausia buvo atkurti ryšį su J. Kimštu, kuris buvo atitrūkęs nuo vyriausiosios vadovybės jau nuo 1949 m. pradžios. 1950 m. lapkričio mėn. J. Žemaitis gavo J. Kimšto laišką, kuriame šis pranešė apie didelius laisvės kovotojų nuostolius Aukštaitijoje: per porą metų buvo žuvę du srities ir keturi apygardų vadai, praktiškai srityje liko tik Vyčio ir Vytauto apygardos. Dar blogesnė žinia buvo J. Kimšto dvasinė būseną: „Broli Vytautai, aš vienas ir man labai sunku. Pagalbininkų neturiu ir neturėsiu. Padėtis Rytų srityje tragiška“⁶¹.

J. Žemaitis nedelsdamas organizavo pagalbą. Laiške A. Ramanauskui ir S. Staniš-

kiui jis rašė: „Vienam iš Jūsų būtina persidislokuoti į R[ytų] L[ietuvos] srities rajoną ir užimti ten vadovaujantį postą (LLKS vadovybės nario arba R[ytų] L[ietuvos] srities vado). <...> Šis P[ietų] srities žygis padės sustiprinti susilpnėjusią R[ytų] L[ietuvos] sritį. Tokiam žygiui Vakarų sritis neturi pajėgų“⁶².

Tačiau 1951 m. vasario mėn. žuvus Vakarų srities vadui Vaclovui Ivanauskui ir Tauro apygardos vadui Viktorui Vitkauskui, ryšys su Pietų Lietuva nutrūko. S. Staniškio ir A. Ramanausko tiesioginis ryšys su Prisikėlimo apygarda buvo nutrūkęs jau nuo to laiko, kai žuvo L. Grigonis. Todėl J. Žemaičio įsakymas dėl pareigūnų perdislokavimo liko be atgarsio. Nenorėdamas palikti sunkioje padėtyje atsidūrusio J. Kimšto, 1951 m. balandžio mėn. J. Žemaitis pats iškeliavo į Aukštaitiją. Vyčio apygardoje – Dotnuvos rajono Šlapaberžės kaime – jis susitiko su J. Kimštu. J. Žemaitis konstatavo, kad 1952 m. LLKS padėtis bus dar sunkesnė, o vyriausiosios vadovybės ryšiai su sritimis greičiausiai nutrūks, todėl sritys turi tapti savarankiškais, pagal LLKS statutą veikiančiais autonomiškais centrais, kuriuose turi būti nors po vieną LLKS tarybos prezidiumo narį. Pats J. Žemaitis ketino likti Žemaitijoje, Pietų Lietuvą pavesti A. Ramanauskui, o į Aukštaitiją perkelti J. Šibailą. Be to, J. Žemaitis planavo per sieną siųsti porą LLKS įgaliotinių į užsienį – gauti tikslesnės informacijos apie tarptautinę padėtį ir paprašyti moralinės bei materialinės paramos pagrindžiui. Sukūrus kolūkius ir sodybas perkėlus į gyvenvietes, vis sudėtingesnė darėsi partizanų buities problema. Lėšų reikėjo ir spaudos leidybai. J. Lukšos atvežti ir skrupulingai padalinti doleriai (sričių štabams – po 500, apygardų – po 650) buvo lašas jūroje.

Srities vadu laikinai buvo paskirtas Vytauto apygardos vadas Bronius Kalytis-Liu-

tauras. J. Žemaitis įsakė būtinai atnaujinti po Broniaus Kazicko žūties nutrūkusią spaudos leidybą. Rekomendavo leisti du leidinius: visuomenei – „Aukštaičių kovą“ ir partizanams – „Laisvės kovą“. Atsisveikindamas J. Žemaitis, tarsį nujausdamas būsimas išdavystes, ištarė: „Bijau, kad praradus ryšį ir tarpusavio bendradarbiavimą, sritis nepalūžtų dvasiškai“⁶³.

Iš Aukštaitijos J. Žemaitis iškeliavo į Prisikėlimo, vėliau – Kęstučio apygardas. 1951 m. birželio pabaigoje Tytuvėnų rajono Bulovėnų miške įvyko Vakarų Lietuvos srities partizanų vadų pasitarimas, kuriame dalyvavo srities vadas Antanas Bakšys, Prisikėlimo apygardos vadas Povilas Morkūnas, Kęstučio apygardos vadas Krizostomas Labanauskas ir kt. J. Žemaitis kai ką pakaitė: A. Bakšį paskyrė prezidiumo sekretoriumi, P. Morkūną – Jūros srities vadu, o Juozą Paliūną, buvusį Maironio rinktinės vadą – Prisikėlimo apygardos vadu.

J. Žemaičio vadavietę buvo nutarta perkelti iš Prisikėlimo į Kęstučio apygardos rajoną. Žiemą J. Žemaitis nutarė praleisti Pietų Lietuvos srityje, su kuria nuo 1951 m. sausio mėn. neturėjo ryšio. Rugpjūčio mėn. apsistojęs Jurbarko rajono Pavidaujo miške, tesėdamas J. Kimštui duotą pažadą, parašė laišką J. Šibailai: „Siūlau Jums patyliuškai keliauti iš būstinės į būstinę ir judėti į rytus, į savo kilmės rajoną“⁶⁴. J. Šibaila 1952 m. balandžio mėn. jau buvo Vyčio apygardoje. Karsakiškio miške jis susitiko su J. Kimšto pavaduotoju Povilu Žiliu. Kartu J. Žemaitis vėl pamėgino susisiekti su A. Ramanausku ar S. Staniškiu. Jis žinojo apie desantininkų Julijono Būtėno ir Benedikto Trumpio žūtį bei Pietų Lietuvoje nesiliaujančias J. Lukšos paieškas. Norėdamas atkurti ryšį, taip pat padėti Rytų Lietuvai bei išspręsti nujaučiamas psichologines problemas, kylančias tarp A. Ramanausko ir S. Staniškio, pakartojo nurodymą vienam

iš jų persikelti į Aukštaitiją: „Jei pritarsit mano 1950 12 03 laiško siūlymui ir tuoj imsitės jį vykdyti, tai visi ryšių reikalai turėtų lengvai išsispęsti, nes su keliaujančiuoju asmeniu aš pasistengčiau būtinai pasimatyti pats“⁶⁵.

Kadangi Kęstučio apygarda turėjo gerą ryšį su anapus Nemuno partizanaujančiais Tauro apygardos Žalgirio rinktinės partizanais, šiuo kanalu J. Žemaičiui pavyko susisiekti su Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės vado pareigas einančiu desantininku Klemensu Širviu. 1951 m. rugsėjo mėn. Labgirinės miške įvyko K. Širvio susitikimas su J. Žemaičiu, A. Bakšiu ir kt. Jūros srities bei Kęstučio apygardos štabo pareigūnais. J. Žemaitį domino ryšiai su užsieniu, nes, nutrūkus ryšiui su A. Ramanausku, buvo neaišku, ar J. Lukšai pavyko užmegzti pastovų ryšį su Vakaraais (tuo metu dar nebuvo žinoma, kad J. Lukša žuvęs). Tauro apygardos vadas J. Jankauskas tik lapkričio mėn. atkūrė ryšį su Pietų Lietuvos srities vadu S. Staniškiu, iš kurio sužinojo apie J. Lukšos žūtį. Nors ryšys su Pietų Lietuvos srities vadovybe buvo atnaujintas, tačiau A. Ramanauskas su srities štabu ryšio neturėjo. Tai sužinojęs J. Žemaitis nusprendė, kad trūkstant pareigūnų per didelę prabangą turėti atskiras prezidiumo sekcijos vadovo ir srities vado pareigybes, todėl 1951 m. lapkričio 20 d. įsakymu atleido S. Staniškį iš srities vado pareigų ir pavedė jas sekcijos vadovui A. Ramanauskui⁶⁶. Taip sugrąžinęs A. Ramanauską į postą, kuriam šis visada jautėsi labiausiai tinkamas, galėjo S. Staniškį panaudoti kitur⁶⁷. Kad galėtų visiškai sutvarkyti reikalus, J. Žemaitis nutarė žiemoti keltis per Nemuną: „Tikslingiausia bus LV[adui] persikelti į N[emuno] P[ietų] L[ietuvos] sritį“⁶⁸.

Analogišką sprendimą J. Žemaitis priėmė ir Vakarų Lietuvos srityje: prezidiumo sekcijos vadovui A. Bakšiui 1951 m. gruodžio

džio 6 d. perdavė Jūros srities vado pareigas. Kartu A. Bakšys, kaip LLKS tarybos prezidiumo pirmininko pavaduotojas, buvo įpareigotas toliau leisti LLKS tarybos biuletenį. Tuo metu Lietuvoje dar veikė apie tūkstantį partizanų.

Artėjant žiemai ir skubiai organizuojant J. Žemaičio persikėlimą į Pietų Lietuvos sritį, dėl nelemto atsitiktinumo buvo supainiota susitikimo su Tauro apygardos atstovais data. Du kartus persikėlęs per Nemuną ir nesulaukęs Tauro apygardos atstovų, J. Žemaitis buvo priverstas likti žiemoti Kęstučio apygardos Vaidoto rinktinės Mindaugo tėvūnijos bunkeryje Jurbarko rajone, Šimkaičių miške.

Gruodžio pradžioje įvyko nelaimė: J. Žemaitį ištiko insultas, jis buvo paralyžuotas. 1952 m. sausio 30 d. aktu jis pranešė dėl ligos nustojęs vykdyti pareigas.

Laikinais tvarkyti LLKS tarybos prezidiumo reikalus J. Žemaitis pavedė A. Bakšiui. Jį įpareigojo pranešti prezidiumo sekcijų vadovams apie nelaimę ir organizuoti naujo pirmininko rinkimus. Pirmuoju kandidatu į šį postą siūlė A. Ramanauską. S. Staniškį ir A. Bakšį J. Žemaitis paskyrė savo pavaduotojais.

Kovo 20 d. A. Bakšys parašė J. Kimštui, o gegužės 20 d. – S. Staniškiui apie J. Žemaičio ligą ir siūlymą prezidiumo pirmininku išrinkti A. Ramanauską. Po penkių dienų parašė laišką ir seniai neatsišaukiančiam A. Ramanauskui. Laiške A. Bakšys sielojosi: „Apie brolio Vytauto padėtį šiuo metu neturiu žinių. Paskutinis V[ytauto] laiškas (vasario mėn.) tiesiog mane pritrenkė, bijau jo savižudybės“⁶⁹.

J. Kimštas A. Bakšio pranešimą gavo tik 1952 m. rugsėjo mėn. (tada jau buvo MGB užverbuotas). Tik rugsėjo 3 d. atėjo atsakymas ir iš S. Staniškio. Kartu S. Staniškis atsiuntė suderintą LLKS Drausmės statuto projektą (J. Žemaičio nurodymu iki pat 1952 m. buvo rengiami ir derinami trūksta-

mi norminiai dokumentai). S. Staniškis kategoriškai pasisakė prieš A. Ramanausko kandidatūrą: „Be to, nesu matęs A. Vanago Sąjūdžiui paruošto jokio projektėlio. <...> Taigi, jeigu jam buvo LAV [gynybos pajėgų vado. – N. Ž.] pareigos per sunkios, tad aukščiausio pareigūno – juo labiau“. S. Staniškio nuomone, A. Ramanausko kandidatūra netinka dar ir dėl to, kad jis gyvena su šeima, o tai „žlugdo bet kokią pagrindžio pareigūno veiklą“. Jis priekaištavo, kad „vieno kandidato išstatymas rinkimams yra bolševikinis metodas. Toks rinkimų būdas nepriimtinas. Tokiais atvejais geriau paskirti be rinkimų“⁷⁰.

1952 m. birželio mėn. pasiekęs Aukštaitiją J. Šibaila dalyvavo Rytų Lietuvos partizanų vadų sąskrydyje ir vykdydamas J. Žemaičio nurodymą perėmė iš J. Kimšto prezidiumo sekcijos vadovo pareigas⁷¹. J. Kimštas liko tik srities vadu (tuo metu dar nebuvo žinoma, kad Vakarų ir Pietų Lietuvoje šios pareigybės buvo sugretintos).

Aukštaitijos vadovybė visai nepažinojo A. Ramanausko, o J. Kimštas, vykdydamas MGB nurodymus ir jausdamas nuoskaudą dėl atimto posto, savo nuomonės nepareiškė. Nutarta prašyti A. Bakšį, kad atvyktų į sritį, ir išklaustyti motyvus, kuriais remiantis buvo pasiūlyta prezidiumo pirmininku rinkti A. Ramanauską. Galiausiai nutarta palaikyti A. Ramanausko kandidatūrą, jei už jį balsuos du trečdaliai tarybos narių.

Suėmus J. Kimštą ir MGB įsikišus į prezidiumo pirmininko rinkimus, buvo stengiamasi realizuoti dvi versijas: arba į prezidiumo pirmininko postą įdiegti jau užverbuotą J. Kimštą, arba, nepavykus šiai versijai, pasistengti, kad būtų išrinktas J. Šibaila, ir jį naudoti „tamsoje“ (t. y. manipuluoti juo, jam to nesuprantant).

Pagal Sąjūdžio statutą už pirmininko kandidatūrą turėjo balsuoti du trečdaliai tarybos narių. 1952 m. pabaigoje taryboje buvo 15 narių: J. Žemaitis-Vytautas (pre-

zidiumo pirmininkas), A. Bakšys-German-tas (pirmininko pavaduotojas, 2-osios sek-cijos vadovas, Jūros srities vadas), A. Ra-manaskas-Vanagas (pirmininko pavaduo-tojas, 1-osios sekcijos vadovas, Nemuno srities vadas ir LLKS karinės veiklos vado-vas), J. Šibaila-Merainis (3-iosios sekcijos vadovas, LLKS visuomeninės veiklos va-dovas), S. Staniškis (pirmininko pavaduo-tojas), J. Kimštas-Žygūnas (Karaliaus Mindaugo srities vadas, tuo metu jau MGB agentas), B. Kalytis-Liutauras (Vy-tauto apygardos vadas, tuo metu jau MGB agentas), Povilas Žilys-Audrūnas (3-iosios sekcijos vadovo pavaduotojas), V. Montvy-das-Žemaitis (Žemaičių apygardos vadas), Aleksas Jurkūnas-Valeras (2-osios sekcijos vadovo pavaduotojas, Jūros srities štabo viršininkas), P. Morkūnas-Rimantas (Kęs-tučio apygardos vadas), J. Jankauskas-Demonas (Tauro apygardos vadas, tuo metu jau suimtas ir MGB operatyviai nau-dojamas), Juozas Karpavičius-Medelis (Dainavos apygardos vadas, tuo metu jau MGB agentas), Bronius Karbočius-Bitė (Vyčio apygardos vadas), Juozas Bulka-Skrajūnas (Vytauto apygardos štabo narys, tuo metu jau MGB agentas).

Taigi MGB agentai persvaros taryboje neturėjo, todėl stengėsi kuo ilgiau uždelsti pirmininko rinkimus, kol atsirastų galimybė pakreipti juos savo naudai.

Neturint atsakymo iš Rytų Lietuvos, trūkstant kvorumo ir nesutapus nuomo-nėms dėl A. Ramanausko kandidatūros, 1952 m. naujas LLKS tarybos prezidiumo pirmininkas išrinktas nebuvo. Žiemą susto-

jo partizanų judėjimas, nutrūko ryšiai. 1953 m. sausio 17 d. žuvo A. Bakšys, vasa-rio 3 d. – S. Staniškis, 11 d. – J. Šibaila. A. Ramanauskas ryšių su likusiais partiza-nų vadais neatnaujino.

1953 m. pavasarį J. Žemaičio sveikata šiek tiek pagerėjo ir jis toliau ėjo savo pa-reigas. Balandžio 10 d. jo bunkeryje apsi-lankė Kęstučio apygardos štabo viršininkas, Vaidoto rinktinės vadas Jonas Vilčinskas-Algirdas. Jis atnešė kartu su P. Morkūnu iš-leistą 176-ąją „Laisvės varpo“ numerį. Jame buvo viltingų naujienų apie JAV senato-rius Charlo Kersteno pastangas priminti pasauliui užgrobtus Baltijos kraštus. Lietu-vos diplomatijos šefas S. Lozoraitis ta pro-ga pasakė: „Ypatingą prošvaistę sudaro naujas Amerikos vyriausybės nusistatymas siekti pavergtų tautų išlaisvinimo. Tokiu būdu bręsta nauja laikysena Lietuvos atžvilgiu. Krašte tebėra galioje dėsni: sau-goti lietuvių fizines ir dvasines jėgas nuo sunaikinimo“⁷².

Girdint tokias naujienas, sustiprėjo pasiryžimas dar kartą pralaužti „geležinę uždangą“ ir atstatyti ryšį su Vakaraais. J. Vil-činskas buvo pasiūstas pas desantininką K. Širvį aptarti kelionės į Vakarus. J. Že-maitis ketino pasirašyti J. Vilčinskui LLKS tarybos įgaliojimus. Rūpėjo sužinoti, ką konkrečiai reiškia Lietuvai ta nauja Vakarų pasaulio laikysena. Buvo aišku, kad išskai-dyti partizanų būriai – Lietuvos valstybės gynybos pajėgos, kurias devynerius metus kūrė J. Žemaitis, – ilgai nebeišters.

1953 m. gegužės 30 d. J. Žemaitis buvo suimtas.

Nuorodos

¹ P. Gužaičio 1948 m. liepos 19 d. tardymo proto-kolas, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, baudžiamoji byla Nr. 35733/3, l. 39–46.

² S. Zaskevičiaus 1945 m. gruodžio 27 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 104.

³ S. Zaskevičiaus 1945 m. gruodžio 24 d. tardymo protokolas, *ibid.*, baudžiamoji byla Nr. 33960/3, t. 5, l. 273–280.

⁴ J. Jokūbonio 1945 m. liepos 16 d. tardymo proto-kolas, *ibid.*, baudžiamoji byla Nr. 35733/3, l. 96–102.

⁵ A. Zaskevičiaus 1947 m. liepos 7 d. tardymo protokolas, *ibid.*, baudžiamoji byla Nr. 11004/3, t. 1,

l. 82–95; 1947 m. kovo 13 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 16–20.

⁶ Vyčio apygardos 1945 m. liepos 15 d. įsakymas Nr. 026, *ibid.*, baudžiamoji byla Nr. 41978/3, t. 4, l. 19.

⁷ A. Zaskevičiaus 1947 m. liepos 7 d. tardymo protokolas, *ibid.*, baudžiamoji byla Nr. 11004/3, t. 1, l. 82–95.

⁸ Žaibo apygardos 1945 m. spalio 26 d. instrukcija Nr. 021; 1945 m. gruodžio 15 d. įsakymas ryšių tinklo pareigūnams, *ibid.*, baudžiamoji byla Nr. 41978/3, t. 4, l. 15–18.

⁹ Žebenkšties rinktinės 1946 m. rugsėjo 6 d. įsakymas Nr. 195, *ibid.*, ap. 45, b. 1793, l. 147.

¹⁰ Šerno rinktinės 1946 m. rugpjūčio 2 d. įsakymas Nr. 1, *ibid.*, baudžiamoji byla Nr. 41180/3, t. 3, l. 114–115.

¹¹ Šerno rinktinės 1946 m. rugpjūčio 19 d. įsakymas Nr. 3, *ibid.*, l. 118.

¹² Rinktinių atstovų 1946 m. rugsėjo 12 d. susirinkimo protokolas, *Laisvės kovų archyvas* (toliau – *LKA*), Kaunas, 1994, Nr. 12, p. 28–30.

¹³ Kėstučio apygardos štabo posėdžio 1946 m. lapkričio 24 d. protokolas Nr. 3, LYA, f. K-1, baudžiamoji byla Nr. 41180/3, t. 3, l. 18–25.

¹⁴ Vytauto Didžiojo rinktinės vado Jono Belaglovo-Žydrūno 1946 m. gruodžio 15 d. laiškas Kėstučio apygardos vadovybei, *ibid.*, l. 18–25.

¹⁵ Jungtinės Kėstučio apygardos 1947 m. sausio 18 d. informacinis pranešimas, *ibid.*, l. 90.

¹⁶ Jungtinės Kėstučio apygardos 1947 m. vasario 16 d. įsakymas Nr. 45, *ibid.*, l. 66.

¹⁷ Jungtinės Kėstučio apygardos štabo 1946 m. lapkričio 9 d. pasitarimo protokolas Nr. 2, *ibid.*, l. 16–17.

¹⁸ J. Žemaičio-Ilgūno 1947 m. vasario 24 d. laiškas apygardos vadovybei, *ibid.*, ap. 45, b. 1793, l. 179–181.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ Ryšininkės Loretos pasakojimas, *Žaltvykslė*, 1991, Nr. 7–8, p. 82; V. Gužo-Valentino 1947 m. gruodžio 2 d. laiškas ryšininkei Genovaitei, *ibid.*

²¹ Šiaurės Rytų Lietuvos srities vado J. Kimšto 1947 m. rugsėjo mėn. laiškas BDPS komiteto pirmininkui Narutavičiui, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 157, d. 3, l. 60–69.

²² Vyčio apygardos vado D. Vaitelio-Briedžio 1948 m. sausio 25 d. laiškas J. Žemaičiui, *ibid.*, ap. 3, b. 272, l. 127.

²³ Jungtinės Kėstučio apygardos vado J. Žemaičio-Tyliaus 1947 m. spalio 22 d. raštas Nr. 448 BDPS vadovybei, *ibid.*, ap. 45, b. 265, l. 150–5.

²⁴ *Laisvės varpas*, 1947, spalio 15, Nr. 123, *ibid.*, ap. 3, b. 272, l. 149–150.

²⁵ Jungtinės Kėstučio apygardos vado J. Žemaičio-Tyliaus 1947 m. spalio 22 d. raštas Nr. 448 BDPS vadovybei, *ibid.*, ap. 45, b. 265, l. 150–5.

²⁶ J. Žemaičio 1947 m. lapkričio 10 d. laiškas D. Steponavičiui-Tauriui, *ibid.*, l. 182–1.

²⁷ Tauro apygardos vado A. Baltūsio 1947 m.

gruodžio 3 d. raštas Nr. 879 Baltijos apygardos vadui J. Žemaičiui, *ibid.*, l. 153–1.

²⁸ Jūros srities 1948 m. gegužės 5 d. įsakymas Nr. 1, *ibid.*, ap. 10, b. 50, l. 255–259.

²⁹ Tauro apygardos vado J. Aleščiko-Rimanto 1948 m. gegužės 27 d. raštas Nr. 107 Kėstučio apygardos vadui, *ibid.*, ap. 45, b. 265, l. 165–1.

³⁰ Tauro apygardos vado J. Aleščiko-Rimanto 1948 m. liepos 16 d. raštas Nr. 124 Vakarų Lietuvos srities vadui J. Žemaičiui-Žalčiui, *ibid.*, l. 174–1.

³¹ *Ibid.*

³² Kėstučio apygardos vado J. Žemaičio-Žalčio 1948 m. birželio 8 d. įsakymas Nr. 8/347, *LKA*, Kaunas, 1995, Nr. 13, p. 23–24.

³³ Vytauto apygardos vado V. Kaulinio-Miškinio ir Algimanto apygardos vado A. Slučkos-Šarūno 1948 m. gegužės 10 d. laiškas J. Žemaičiui, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 50, l. 257.

³⁴ J. Žemaičio-Vytauto 1948 m. rugpjūčio 28 d. raštas Rytų Lietuvos (Kalnų) srities vadovybei, *ibid.*, ap. 45, b. 157, d. 3, l. 81–85.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ *Ibid.*

³⁷ Vakarų ir Rytų Lietuvos sričių atstovų 1948 m. lapkričio 10–12 d. posėdžio protokolas, *Laisvės kovos 1944–1953 metais*, Kaunas, 1996, p. 289–290.

³⁸ Tauro ir Dainavos apygardų vadų 1948 m. spalio 20 d. posėdžio protokolas, *ibid.*, p. 287–288.

³⁹ V. Švelnio-Juozo, Platono 1948 m. gruodžio 2 d. tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 45, b. 864, l. 32.

⁴⁰ L. e. ginkluotųjų pajėgų vado pareigas J. Žemaičio-Vytauto ir adjutanto P. Bartkaus-Žadgailos 1949 m. sausio 25 d. raštas Nr. 15, *ibid.*, baudžiamoji byla Nr. 33960/3, t. 10, l. 289.

⁴¹ LLKS statutas, *Laisvės kovos 1944–1953 metais*, p. 322–343.

⁴² LLKS tarybos prezidiumo kreipimasis į visus laisvės kovotojus, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1793, l. 244–249.

⁴³ J. Lukšos 1950 m. spalio mėn. Pro memoria, *Laisvės kovos 1944–1953 metais*, p. 515–530.

⁴⁴ Jūros srities vadovybės ir Nemuno srities atstovo S. Staniškio 1949 m. rugpjūčio 24 d. posėdžio protokolas, *ibid.*, p. 389–391.

⁴⁵ A. Ramanausko 1949 m. rugsėjo 18 d. laiškas J. Žemaičiui, LYA, f. K-1, baudžiamoji byla Nr. 33960/3, t. 11, l. 161–162.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ J. Žemaičio 1949 m. spalio 10 d. raštas Nr. 202 ginkluotųjų pajėgų vadui, Visuomeninės dalies viršininkui ir prezidiumo sekretoriui, *ibid.*, l. 87.

⁴⁸ A. Ramanausko 1950 m. vasario 2 d. raštas Nr. 154 J. Žemaičiui, *ibid.*, l. 149–150.

⁴⁹ LLKS tarybos prezidiumo pirmininko 1950 m. vasario 10 d. nutarimas Nr. 1, *ibid.*, l. 116–117.

⁵⁰ LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1950 m. gegužės 13 d. įsakymas Nr. 181, *ibid.*, ap. 45, b. 314, l. 61.

⁵¹ LLKS tarybos prezidiumo 1950 m. gegužės 30 d. nutarimas Nr. 3, *ibid.*, baudžiamoji byla Nr. 33960/3, t. 11, l. 118.

⁵² J. Žemaičio 1950 m. spalio mėn. laiškas D. Steponaičiui, *ibid.*, t. 10, l. 134–137.

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ J. Žemaičio 1951 m. rugpjūčio 1 d. laiškas A. Ramanauskui, *ibid.*, ap. 45, b. 158, d. 3, l. 51–53.

⁵⁵ J. Šibailos 1950 m. gegužės 5 d. raštas LLKS tarybos prezidiumo pirmininkui, *Laisvės kovos 1944–1953 metais*, p. 505.

⁵⁶ J. Žemaičio 1951 m. rugpjūčio 1 d. laiškas A. Ramanauskui, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 158, d. 3, l. 51.

⁵⁷ VLIK'o pirmininko M. Krupavičiaus „Informacija kraštui“, *ibid.*, baudžiamoji byla Nr. 33960/3, t. 11, l. 260–275.

⁵⁸ S. Lozoraičio 1950 m. rugpjūčio 19 d. laiškas partizanų vadovybei, *ibid.*, l. 211–212.

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ Kęstučio apygardos vado J. Žemaičio-Tyliaus 1947 m. spalio 22 d. raštas Nr. 448 BDPS vadovybei, *ibid.*, ap. 45, b. 265, l. 150–5.

⁶¹ J. Kimšto 1950 m. lapkričio 3 d. laiškas J. Žemaičiui, *ibid.*, b. 158, d. 3, l. 57.

⁶² J. Žemaičio 1950 m. gruodžio 3 d. laiškas A. Ramanauskui ir S. Staniškiui, *ibid.*

⁶³ J. Kimšto 1952 m. rugpjūčio 30 d. projektas „Kaip likviduoti LLKS ir užmegzti ryšį su VLIKu“, *ibid.*, b. 398, l. 113–136.

⁶⁴ J. Žemaičio 1951 m. rugpjūčio 10 d. laiškas J. Šibailai, *ibid.*, b. 158, l. 75–76.

⁶⁵ J. Žemaičio 1951 m. rugpjūčio 1 d. laiškas A. Ramanauskui, *ibid.*, baudžiamoji byla Nr. 33960/3, t. 10, l. 150.

⁶⁶ LLKS tarybos prezidiumo pirmininko 1951 m. lapkričio 20 d. įsakymas Nr. 11, *ibid.*, ap. 45, b. 315, l. 284.

⁶⁷ Suėmę J. Žemaitį, čekistai norėjo jį operatyviai panaudoti, todėl vertė rašyti raštą, kad A. Ramanauskas skiriamas srities vadu. Jie nežinojo, kad toks pasiskyrimas jau buvo padarytas 1951 m.

⁶⁸ A. Bakšio-Germanto 1952 m. gegužės 20 d. raportas Nr. 19 A. Ramanauskui, *ibid.*, baudžiamoji byla Nr. 33960/3, t. 11, l. 184–185.

⁶⁹ A. Bakšio 1952 m. gegužės 25 d. laiškas A. Ramanauskui, *ibid.*, l. 187.

⁷⁰ S. Staniškio-Vilties 1952 m. rugpjūčio 25 d. laiškas A. Bakšiui, *ibid.*, t. 10, l. 31.

⁷¹ LLKS Visuomeninės dalies vadovo 1952 m. birželio 9 d. aktas Nr. 1, *ibid.*, ap. 45, b. 396, l. 212.

⁷² *Laisvės varpas*, LLKS Kęstučio apygardos organas, 1953, balandžio 10, Nr. 1(176) (autorės asmeninis archyvas).

Nijolė Žemaitienė

GENERAL JONAS ŽEMAITIS'S CONTRIBUTION TO THE PARTISAN WAR IN LITHUANIA

S u m m a r y

The Captain of the Lithuanian Armed Forces Jonas Žemaitis joined partisans in June, 1945. On February 8, 1949, the Lithuanian partisan leaders gathered for a conference, which lasted two weeks. It was a historical event, and is known in the history of Lithuania as the Congress of the Lithuanian Partisan Leaders. The meetings were held in the Prisikėlimas (the Revival) District's Staff dug-out, in Minaičiai village, half way between Radviliškis and Baisiogala towns. At the Congress, J. Žemaitis stressed the necessity to economise partisan forces. He also spoke about the necessity to protect and preserve the nation's potential to the decisive liberation moment in future. During the conference, partisan leaders agreed to cease the formation of new partisan detachments. J. Žemaitis was elected the leader of the Lithuanian Fight for Freedom Movement (the LLKS), and was given the rank of the Partisan General. On February 16, 1949, the

LLKS issued a political declaration. The Declaration emphasised that the Movement shall follow the principles of democracy, and shall try to represent Lithuania's interests at international organisations. It called the Lithuanian people to disregard the difference of their convictions and join their efforts for the country's liberation.

It took J. Žemaitis nine years to unite freedom fighters and form Lithuania's Defence Forces. In December 1951, J. Žemaitis was paralysed. In spring, the same year, his health improved, and J. Žemaitis resumed his post. Unfortunately, at that time the Lithuanian partisan formations – the basis of Lithuania's Defence Forces – had split up. It was quite clear, that the disunited Defence Forces will not stand long. On May 30, 1953, J. Žemaitis was arrested by the KGB and later, the same year, executed in Moscow.